

The book cover features an abstract painting with a palette of pink, orange, and yellow. At the bottom, a close-up of a person's eyes is visible, looking upwards. The text is overlaid on the upper portion of the cover.

ЧИНГИЗ
АЙТМАТОВ

МКС
(X)

ЗУРРИЁТ

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ИКСЗУРРИЕТ

В. Гурев

2. A. J. O.

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ИКСЗУРРИЁТ

33876

ТОШКЕНТ
ЧУЛПОН НАШРИЕТИ

Таржимон
профессор

Суюн ҚОРАЕВ

Масъул муҳаррир

Нурали ҚОБУЛ

Муҳаррир

Аъзам ҲҲТАМ

А $\frac{4803620201 - 35}{360(04) - 95}$ қўш. 95

ISBN—8250—0473—4

© Суюн Қораев, 1995 й.

«Отанг ким?» — деб сурашса,
«Шамолдан бўлдим», дер эмиш.
«Отанг ким?» — деб сурашса,
«Тумандан бўлдим», дер эмиш.

Қ и р г и з х а л қ қ ў ш и р и д а н.

«Вақтимнинг куйиб кулга айланишига саноқли онлар қолди. Шу боис видолашув мактубимни компьютерда теришга ошиқяпман. Ниҳоят, яна ғаройиб ҳодисанинг гувоҳи бўлдим. Ерда тагин янги кун туғилиши учун ёруғ кунни тун зулмати ямлаб ютаётир. Мана сизга мангуликнинг зоҳирий оқими, мана сизга вақтнинг аёний поёнсизлиги. Бироқ орбитадан кузатаётган шахснинг қисмати битди.

Қоинот миқёсида олганда инсон умри пашшанинг умридай гап. Бироқ инсонга тафаккур ато қилинган, шу нарса унинг умрини узайтиради. Билъакс уни — кескин қисқартиради ҳам. Кун билан туннинг алмашилиши сирини неча марталаб беихтиёр кузатганман, ўшанда ўзимга охириги нуқтани ўзим қўяман деб сираям ўйламаган эдим. Энди менинг куним битди, гуноҳкор ҳаётимнинг охириги куни, менинг учун қиёмат куни етди. Ҳар қандай кишининг ҳаёти билан боғлиқ барча нарсалари каби, менинг қиёмат куним ҳам ўзим билан бирга кетади. Мен қиёмат кунимни ўзим белгиладим, аянчли имтиёзим ҳам, инқирозим ҳам шунда.

Мана бу сатрларни битиб бўлгач, насиб қилса, космик матбуот конференциясида сўзга чиқмоқчиман. Шундан сўнг ҳаёт билан видолашиб, ўз жонимга қасд қиламан Менинг ўзимга чиқарган ҳукмим шундоқ. Мен турмушнинг қонун-қоидаларини буздим. Мен миллионлар нафратига йўлиқдим. Роберт Боркнинг ўлимига мен айбдорман. Мен боши берк кўчага кириб қолганман. Мен даф бўлишим, ҳаётдан кўз юмишим лозим. Бошқа йўл йўқ.

Ўлим олдидан нафас олиб тўймайсан дейишади. Лекин мен пировардида ҳамма гапни очиқ айтиб олмоқчиман. Ердаги лаънати ҳаётнинг, жонингга тегиб бўлган бул дунёнинг сендан кейин қандай бўлишининг нима аҳамияти бор? Сенга бари бир эмасми? Тўнғиз қўпмайдами? Лекин ўз қўлим билан ҳозирлаган ажалим олдидан мени воҳима босмоқда— одамлар нима бўлади, Кассандра тамғаси ҳодисасини эртаги кун кишиларининг ақл-идроки, қалби қандай қабул қилади. Нима бўлганда ҳам, лаънатланган ҳақиқат ҳақиқат бўла олмайди? Бугун инкор этилган муаммо эртага яна пайдо бўлади, бундан қутулиш ҳечам мумкин эмас.

Менинг кун-соатим битди. Бундан тониб бўлмайди. Орқага йўл йўқ. Одамлар, мен сизларга тавба-тазаррумни қолдираётирман. Бундан сиз кейинчалик ўзини космик монах деб эълон қилган каминанинг ким эканимни, насл-насабимни, умримни қандай ўтказганимни, нима ишлар қилганимни, машъум кашфиётим— кассандра тамғасининг сир-асорини қандай билиб олганимни тушуниб етасиз...

Видолашар эканман, яна икки оғиз сўзим бор. Космосдалигимда мислсиз кечинмалар, хаёл-фикрлар жўш урди менинг онгимда. Нима учун шундай бўлди-билмайман сабабини. Ҳар сафар космосдан булутлар пардаси орқали ерга боқар эканман, таҳсинлар ўқийман: ё Раббим, қандай буюк бир самовий жисм ер ўзи. Қуёш ҳам инсоният маскани бўлмиш Ер учун яратилган бўлса ажаб эмас, йўқса буларнинг ҳаммаси на керак? Дунё инсон учун керак — одам унинг асл моҳиятини тушуниб олиши учун яратилган, шу боис ҳам дунё турибди. Бўлмаса бутун бошли галактикаси нимага керак, акс ҳолда на мазмуни бор, на мундарижаси бор дунёсининг? Худо ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин! У одам учун зарур, шунинг учун ҳам у Худо, шунинг учун ҳам у барҳақ! Лекин инсон шу коинотга, дунёвий қонунларга муносибмикин? Ана шу улкан очунга арзирмикин? Оламнинг жумбоғи ана шунда!

Бас, кунпаякун бўлиш фурсати етди. Саноқли дақиқалар қолди. Кўп ўтмасдан ўзимни улоқтириб ташлайман, станциядан очиқ фазога сакрайман. Ердан узоқда. Бениҳоя узоқда. Ва буткул гум бўламан.

Мени афу этинглар.

Филофей».

Филофейнинг хати ва унинг тавба-тазарусининг матни орбитал станцияга астронавтлар келиши биланоқ космик монахнинг хонақосидан Ерга жўнатилди. Космик кема қўмондонининг шошилинич хабарномасида айтилишича: шахсий компьютернинг хотирасида Филофейнинг васияти сақланган, бул васиятда космик монах космик станциянинг бўла-

Жак ходимларига мурожаат этиб, компьютер хотирасида терилган тавба-тазарруни Энтони Юнгернинг ихтиёрига юборишни илтимос қилган. «Энтони Юнгер менинг ёзганларимни нима қилса ўзи билади».

Матн сарлавҳаси: «Сен билан ва сендан кейин кўрган-кечирганларим».

Сўнгра бундай дейилган:

«Илгарилари космосдаги орбитал станцияга келиб қолишни хаёлимгаям келтирмаган эдим. Мени бу ерга фақат етаклаб келди. Лекин космосга фақат илмий мақсадлар илинжидагина келмаганимни, балки бадарга қилинганимни, Ердан ташқарига ўзимни ўзим қувғин этганимни, кейинчалик ўзимни космик монах деб номлаганимни ҳеч ким билмайди. Утмиш даврларда сиёсий ёки бошқа сабабларга кўра чет эллардан ўз ватани— Совет Иттифоқига қайтмаган ва шу тариқа бутун дунё кўз олдида буюк давлатнинг ҳокимларига қарши нидо қилганларни «ўз ватанига қайтишдан бош тортганлар» деб аташган, мени ҳам шундай деб аташ тўғри бўлса керак.

Йўқ, бу гал ишлар бошқачароқ. Мен бадарга ҳам қилинган эмасман, ўз ватанига қайтишдан бош тортган киши ҳам эмасман, осмони фалакка келиб қолишимни тушунтириш қийин — бу ўзликка чекиниш, космос орқали ўзликка чекинишдир. Буни руҳиятнинг космос билан уйғунлашиб кетиши деса бўлар эди, бироқ бу ўта баландпарвоз туюлиши мумкин. Лекин космосда бўлишим бутун ҳаётимнинг мантиқий якуни, тараққиётимнинг энг олий ва сўнги нуқтаси бўлди. Бу азалий қисмат бўлса ажаб эрмас. Бунга ишониш

қийин, лекин дунёда нималар бўлмайди дей-
сиз.

Менинг тақдирим ҳам бошқаларникидан айрича. Шу боис ҳам мен умрим бўйи бу ҳақда гапирмасликка, насл-насабим, тўғри-роғи, туғилишим сирини доимо ошкор қил-масликка тиришдим.

Мени чақалоқлигимда адёл устидан қоп матога ўраб болалар уйининг эшиги олдига ташлаб кетишган. Эшик олдидаги соябонли пиллапоя рус тилида «крыльцо» дейилади. Шу боисдан менга болалар уйида Крильцов деб фамилия беришган. Отимни Андрей де-йишган, ота исмим Андреевич ҳам исмимдан олинган. Крильцов Андрей Андреевич. Бу аянчли воқеа, менга айтиб беришларича, 1942 йилнинг охирларида субҳидамда рўй берган. Ушанда қор қалин эди. Мен ўша суб-ҳи содиқ пайтини эс-эс биламан, десам, бун-га ҳеч ким ишонмайди, албатта. Наилож тўғриси-ни гапираман. Ушанда қулоғимга онамнинг қадамлари остида қорнинг ғарч-ғурч овози эшитилган. Ёдимда, онам ўша қиш куни, каллайи саҳарда шоша-пиша қа-дам ташлар эди. Эсимда, у безовталаниб мени бағрига босар, дам-бадам сесканиб чў-чиб тушар эди, онам юрагининг қўрқинч аралаш гупиллаб урганини менинг нора-ста танам сезар эди. У қадам ташлаб борар экан, ҳарсиллар, ўзича нималарнидир гапириб-га-пириб қўяр, менга қараб нималарнидир пи-чирлар, ўкраб юборгудай бўлар ва кўз ё-шини базўр тияр эди. Онам мени болалар уйининг эшиги олдига ташлаб кетиш учун кўтариб бораётган пайтда адёлнинг тирқишидан унинг юзига кўзим тушди, қор

қоплаган киприкларини, тепадаги булутли осмонни, қор учқунларини кўрдим. Бўралаб қор ёғаётган эди. Афтидан у менинг қулоғимга шундай пичирлади: «Сен йиғла, овозинг борича йиғла, ўшанда сенинг овозингни тезроқ эшитишади».

У мени эшик олдида ерга қўйгандан сўнг бу қилмишнинг сир-асрорини ҳадеганда тушунавермадим. Мен ушидим, совуқ ея бошладим ва онам қайтиб келиб мени кўтариб олар деб кутдим. Лекин у нарироқда қор босган буталар орқасида яшириниб турар ва мен томонга келмас эди. Шундан кейин мен йиғладим, қаттиқ йиғладим, шу аснода эшик очилиб, кимдир келди-да, мени кўтариб олиб кетди...

Қорни тилга олишимнинг боиси шуки, кейинчалик эшитишимча қор уюмларида онамнинг излари қолган, бошқа ҳеч қандай нишона топилмаган экан...

Мен энди тасаввур қиламан—унга буталар орасида яшириниб туриш ва ташландиқ боласининг чинқириғини эшитиб ҳам ёнига келмаслик осон бўлмаган бўлса керак. Мен тез-тез, доимо бир хил туш кўраман: қалин қор уюмлари узра қадам ташлайман ва унинг изларини ахтара кетаман, бу излар эса қоронғу ўрмонга олиб боради: мени ваҳима босади, қор кўмиб ташлайди, совқотаман; «Она! Онажон!» дея фарёд соламан-да, уйғониб кетаман.

Лекин менинг онамни ўша даҳшатли саҳар пайтида бундай мудҳиш қилмишига нима мажбур этди экан? Қошқийди билсам! Менинг отам ким эди? Буни онамнинг ўзи билганмикан? Шу каби кўплаб саволлар мен

учун жавобсиз, бутун умрим бўйи жумбоқ бўлиб қолаверди.

Болалар уйида бу ҳақда менга ҳеч ким оғиз очмади, ўзим ҳам бунга ҳаракат қилмадим. Очигини айтсам, кимгадир юрагимни тўкиб солгим келар эди. Лекин онамнинг ўша қорли қиш куни тонгда мени кўтариб борганини эслайман холос, бошқа ҳечвақо ёдимда қолмаган. Бунинг устига, чақалоқлигимда эсимда қолган воқеаларни айтиб берганим билан ҳеч ким ишонмас эди.

Аммо дунёда нима учундир менинг сўзларимга қулоқ осадиган, айтганларимни жон қулоғи билан эшитадиган бир аёл бор эди. У Валерия Валентиновна ёки хизматдошлари тили билан айтганда Вава эди. Биз болалар ҳам уни Вава, Вава хола дер эдик. Бу сўзда қандайдир илиқлик, қон-қардошлик маъноси бордай эди. Табиийки, Вава хола бизнинг энг суюкли тарбиячимиз эди.

Бизнинг 157-болалар уйимиз Руза шаҳрининг чеккасида, Малеевка посёлкасининг ёнида Москвадан тахминан юз чақирим нарида эди. У немис қўшинлари Москва остонасидан чекингандан сўнг орадан кўп ўтмай фронт яқинидан келтирилган болалар учун етимхона сифатида қурилган эди. Вава ўша пайтда шу ерга яқин — Руза шаҳридаги ўрмон паркда жойлашган композиторларнинг Ижодиёт уйида ишлар эди. Аслида бу қошона совет композиторларининг парваришхонаси эди. Бу ерда турли ўлкалар ва республикалар композиторлари давлат таъминотидаги парваришхонада ҳар бири шахсий коттежда яшаб асрнинг тантанали музыкаси — барча замонларнинг энг буюк доҳийси ва халқлар-

нинг отаси ўртоқ Сталинни шарафлайдиган кантаталар ва хораллар ижод қилишар эди... Баъзида бу ерга юксак мартабали партия арбоблари қадам ранжида қилишиб, этикчи ўғлидан XX аср ҳокимига айланган ана шу зотга бағишланган музикавий асарларни биринчи бўлиб эшитиб кўришар эди. Уқтин-ўқтин бу ерда оталиқ концертлари ҳам уюштирилар, бундай концертларга биз — болалар уйининг тарбияланувчилари ҳам киритилар эдик. Вава хола ижодиёт уйининг маъмури эди: бунинг устига бу аёлнинг ўзи бинойидай пианиночи ҳам эди. Шу боис у урушдан кейин бизга музика раҳбари бўлиб келган эди.

Қирқ биринчи йилнинг кузидан то қирқ иккинчи йилнинг баҳорига қадар Руза ва унинг атрофларида немисларнинг танк қўшинлари турган эди. Бу воқеага менинг ҳеч қандай даҳлим йўқ эди, албатта, бироқ мен туғилган вақт билан ташландиқ болалик тақдирим ўртасида қандайдир алоқа борга ўхшайди, ҳар ҳолда Вава холанинг бу ҳақда ўйланиб қолганларини сезганман, ўсмирлигимда мен билан бўлган суҳбатларда бунга шама қилган пайтлари ҳам бор. Вава хола Руза деяри ярим йил давомида немислар қўлида эканлигида шу шаҳарда яшаган, кўп нарсаларни билади. Иккаламиз музика хонасида холи қолганимизда у менга нота ўргатар эди, баъзан шундай ҳам бўлар эдики, суҳбатимиз музика машқларидан йироқ-йироқларга кетар эди.

Вава! Вава! Қани энди кекса бўлса ҳам ёнимда сенга ўхшаган онам бўлса эди, сен ўз онамдай сирдош, жондошсан. Тасодифни

қаранг, ҳеч қачон менинг онам бўлмаган. Вава-нинг эса болалари. Бу аёлнинг ҳаётда нега омади келмаганикин, унинг бола-чақали бўлишига нима ҳалақит бердийкин? Эҳтимол у сўққабаш бўлганидан етим болаларни жонидай кўрар?

— Андрюша, — дер эди у менга, — сен ташландиқ эканлигиндан ич-ичингдан зил кетасан, албатта. Мен сенинг аҳволингни тушунаман. Бу ҳақда ўйламаслик мумкин эмас. Лекин бундай ўй-хаёллардан не наф? Сен ўзингга четдан қараб боқ. Бутунлай ўзгача бир манзарани кўрасан. Мен янглишмасам, худо сенга, Андрюша, чўнг истеъдод ато қилган. Худо ҳаққи, шундай! Менинг сўзларим бир куни бўлмаса бир кун эсингга тушар, сенинг бошинг олтин, сен ҳаддан зиёд қобилиятли боласан. Ҳатто музика соҳасида ҳам сендан бинойидек навозанда чиқиши мумкин. Лекин ким бўлиш ўзингнинг ихтиёрингда. Музикани ўзинг учун ўргансанг бўлади, одамлар учун эса бошқа соҳаларда хизмат қилишинг мумкин. Мактабни тугатиб ўқишни давом эттирасан, хоҳлаганингдай ҳаёт қурасан. Сен учун ҳамма йўллар очилади, Андрюша, бундай зеҳний қобилиятинг билан ҳали узоққа борасан. Сенга ҳалақит берадиган нарсанинг ўзи йўқ. Сенинг онангнинг ким эканлигини парвардигордан бошқа ҳеч ким билмайди, отангнинг ким эканлиги ҳам мутлақо номаълум. Онангни кўриб, мажбур қилди ўз жигарпорасидан воқо бўлчишга, ғойиб бўлишга? Бу ҳақда бироқ мисдан дейиш амримаҳол. Менинг фикри шўришу сен онангнинг гўрига гишт қилишдан ундан ўч керак. Йўқ, она айбдор бўлганлиги бу! Қиз-

Этиш лозим. Сен онангдан миннатдор бўли-
шинг керак десам жаҳлинг чиқмасин. Ҳа
миннатдор бўлишинг жоиз. Бу гаплар қуло-
ғингга ғалати эшитилиши мумкин. Ўзинг бир
ўйлаб кўр, Андрюша. Бирни кўриб фикр қил
мингни кўриб шукр қил. Сендаги фавқулод-
да салоҳият онангдан, ота-онангдан мерос
бу истевдод онангдан, у орқали ўтган. Сени
ташлаб кетиш осон бўлмагандир у муштипар-
га. Шунга журъат қиптики, сени асраб қо-
лишнинг бошқа чорасини тополмаган шўр-
лик. Бунга менинг иймоним комил. Таваккал
қилиб таҳликага борган. Бундай йўл танлаш-
га нима мажбур қилган уни? Билмайман. Энг
муҳими, сен омон қолдинг. Гап гап билан
аммо мамлакатимиздаги болалар уйлари чак
ки эмас. Ўзингга қараб ҳам баҳо беравери-
шинг мумкин. Гап яна онангга бориб тақала-
ди. Сенинг бўй-бастинг, ақл-ҳушинг онанг-
дан мерос. Сендаги жисмоний ва ақлий иқти-
дор аксари табиатдан, демакки онангдан. Ме-
нинг сенга бир маслаҳатим бор: сенинг онанг
ноиложликдан шу йўлни тутган, бу сўзларим-
ни қулоғингга қўрғошиндай қуйиб ол. Вояга
етгач, оқ-қорани ўзинг ажратиб оларсан.

Йиллар ўтиб мен шундай хулосага кел
димки, Вава қандайдир фавқулодда вазият
ларни, очиқ муҳокама қилиб бўлмайдиган
сирларни назарда тутган экан. Ваванинг ўз
фикрларига нақадар амин эканлиги ҳақида
бирон нарса деб бўлмайди. Орадан бир неча
йил ўтгач, Москвада университетда ўқиб юр-
ган кезларимда Вава вафот этди. Лекин Ва-
ванинг гаплари умрим бўйи қулоғимда жа-
ранглайди, аммо кампирнинг оғзидан чиққан

лафзининг тўғри-нотўғрилигини исботлайдиган бирон далил йўқ.

Мен тўққизинчи синфда ўқиб юрган пайтларимда Малеевка посёлкасида катта бахтсизлик рўй берди. Бир аёл ва унинг ўн етти яшар қизи ўз жонларига қасд қилишибди. Аввал она, сўнг қизи ўзини осиб қўйибди. Она ёлғиз қизи билан турар экан. У композиторларнинг ижодиёт уйида фаррош бўлиб хизмат қилар, қизи эса мактабда ўқир экан. Бу аёл немис қўшинлари Москва остонасидан чекиниб кетгандан сўнг ярим йил ўтгач туққан экан, қизи немис солдатидан, яъни босқинчидан, истилочидан, фашистдан туғилгани ҳеч кимга сир эмас экан. Қўшнилар шўрлик аёлга кун беришмас, мактабда эса қизчани кўз очиришмас экан. Ўша куни Вава бу фожиали воқеадан даҳшатга тушиб оғзидан ғалати сўзлар чиқиб кетди, мен бўлсам кампирнинг илмоқли сўзларини қулоғимга қўйиб олдим: «Сираям ўзимга келолмаяпман, Наталья, — деди у тарбиячилардан бирига, — қандай даҳшат бу! Қандай ваҳшиёна ажал бу! Онаси ҳам, қизи ҳам ўз жонига қасд қилса-я... Одамларни не кўйга солиш мумкин, ахир?! Тананга мундоқ ўйлаб кўрсанг, нима учун шу даражага боришди? Уруш уруш-да! Унинг ваҳшиёна қонун-қоидалари бор. Бир-бирлари билан урушишади, бир-бирларини ўлдиришади. Лекин одамларга токайгача ёмонлик соғиниш, таъна тошини отиш, маломат қилиш мумкин? Хўп, бўлар иш бўпти, шўрлик аёл бошига бало қилиб немисдан болалик бўлибди, туғибди, ўз бошига шўришу ғавғони сотиб олибди. Нега энди ундан ўч олиш керак экан! Қандай ваҳшийлик бу! Қиз-

чанинг гуноҳи нима эди?! Ахир ҳеч ким ота-онасини танлолмайти-ку, ота-онанг ким бўлиши худодан. Нега энди шўрликларнинг кўзини очиришмади? Бордию она ўз жигарпорасини эшик олдига ташлаб кетганда, муштдай фарзандининг чивиндай жони омон қолсин, эл қатори униб-ўсиб юрсин деб ўзи очик мазорга киргандек, ном-нишонсиз йўқолганда, тирик мурда бўлиб юрганда анавиларнинг қичиғи қонармиди?»..

Уша пайтдан бошлаб вақт-соати етиб жўжа тухум пўчоғини тешиб чиққани каби, миямда бир фикр ниш урди: менинг отам ҳам, худди ўшанақа бўлиб чиқса-чи, онам норасидани эшик ёнига ташлабоқ дорилбақога рихлат қилган бўлса-чи?..

Бундай ҳодиса қандай қилиб ва қандай ҳолатларда юз берган бўлишини тасаввур этишга уриниб кўрдим. Хаёл оти олиб қочди, калламга нималар келмади дейсиз. Ҳеч вақо йўқ, кимсасизлик, маънавий ёлғизлик. Денгизда кемадан қолиб кетган киши худди шундай аҳволга тушса керак... Овозинг бори ча қичқирсанг ҳам кема кўздан ғойиб бўлади. Теварак-атрофда тирик жон кўринмайди, қаёққа қарасанг фақат денгизни кўрасан. Қирғоқдан ном-нишон йўқ... Кимдир уни денгизга ташлаб юборгандир? У ким эди?

Ҳаммасини билиш, ўзимча бу саволга жавоб топиш истаги тинчлик бермас эди менга. Лекин нега менда шундай истак пайдо бўлди, бундан мурод не эди — бу саволларга жавоб топа олмас эдим. Бундан қандай наф кўрар эдим? Ҳеч қанақа! Борди-ю менинг отам немис солдати бўлган бўлса, унинг тақдири не кечди экан — шу каби саволлар тин-

чимни бузарди менинг. Бирдан миямда куракда турмайдиган ғалати фикр пайдо бўлди — нега энди у менинг падарим бўлиши керак экан, буни ким ундан илтимос қилди, бутун Европани қадамлаб келиб, мени дунёга келтиришни ва сувга чўккан тошдай ном-нишонсиз ғойиб бўлишни ундан ким илтимос қилди? Ҳа, насл-насабингни билишни истайсан, лекин бунинг уддасидан чиқа олмайсан, тинимсиз ўйлайверасан. Онамнинг қаерда эканини билгим келади. Ҳа, яна шуни билгим келадик, ўша немис солдати, менинг отамга нима бўлди — у тирик қолганми ёки ўлиб кетганми, бордию тирик, соғ-саломат бўлиб, Германиянинг қайсидир бурчагида истиқомат қилаётган бўлса, дунёда қирқ иккинчи йилда болалар уйининг эшиги олдига ташлаб кетилган ўғли борлиги тушига ҳам кирмаётгандир... Мен унинг ўша ўғлиман. Унинг эса мен билан сариқ чақалик иши йўқ. Муъжиза юз берса-ю, хабар топиб келиб қолса-чи? «Мана, мен келдим, менинг ўғлим қани?» — деса-чи? Шундан сўнг нима бўлади? Бундай хаёлпарастликнинг нима кераги бор? Борди-ю, ҳаммаси ҳақиқатан ҳам мен ўйлагандай бўлса, тупрукдай эсдан чиққан бу тарих билан немиснинг ҳемирилики иши бор дейсизми? Нега энди у бизнинг ғамимизни ейиши керак? Ана шундай бемаъни, бошвоқсиз фикрлар ғужғон урар эди менда. Нима ҳақда ўйласанг, кишилар қисмати чорраҳасида албатта уруш турар эди. Урушда туғилган ва ота-оналари ҳаётнинг тубсиз жаҳаннамида чириган болаларнинг фожиаси шундоқ кўз олдингизга келар эди. Совуқлик, бегоналик, ножинслик, жирканчлик уфурар эди бу жаҳаннамдан.

Ва менадан фарқли ўлароқ «рисоладагидай туғилганлар» аҳлига нисбатан менинг қалбимда ички душманлик ҳисси пайдо бўларди, дунёга осойишта-хотиржам келганларга ўзимнинг шак-шубҳасиз устунлигимни исбот қилишни, жамият менинг беназир шахс эканлигимни кўриб қўйишини, менинг даҳо эканлигимни билиб қўйишини ва буни тан олишга мажбур бўлишни, кучга куч билан, ёвузликка ёвузлик билан жавоб беришга доимо тайёр бўлишни хоҳлар эдим...

Ана шундай пуч хаёллар билан катта ҳаёт йўлига кирдим. Бу дунёда бир ўзим эканлигимни, сўққабошлигимни бир сония ҳам унутмас эдим. Менинг отам ҳам, онам ҳам, ака-укаларим ҳам, опа-сингилларим ҳам, амма-холаларим ҳам, жиянларим ҳам, амакиваччаю аммавачча, холаваччаларим ҳам, қўйингки, ҳеч ким йўқ. Мен ойдан тушган кишига ўхшар эдим. Эҳтимол, шу нарса менга ёрдам бергандир... Ҳа, фанда мислсиз шуҳрат қозондим, бутун борлигимни фанга бағишладим, бу эса менга ўзим танлаган соҳада — камтарлик қилмайман—доҳиёна кашфиётлар қилишимга имкон берди. Ҳа, чиндан ҳам шундай. Мен фанга хизмат қилдим, фан эса менга, менинг машҳур бўлишимга, менинг нафсониятимга, менинг жамиятдаги ўрнимга, менинг мослашувчанлигимга хизмат қилди...

Буларнинг ҳаммаси охир-оқибатда менинг тақдиримни билгилладики, мени космосга, орбитал станцияга олиб келди, мен бу ерда ўзимни ўзбошимчалик билан космик монах деб эълон қилдим. Бу эса, билъакс, шуҳратим юлдузининг сўна бошлашидан нишона

эди. Менга ерда жой йўқ экан, буни тушундим.

Аслини олганда, кейинчалик кўп шов-шувга сабаб бўлган бу тарих, айтиш мумкинки, арзимас нарсадан — табобат институтидаги семинардан бошланган. Оқибатда мен ҳомиладорлик мўъжизасини ва одамнинг дунёга келиш сирларини ўрганишга мубтало бўлиб қолдим. Эҳтимол, танҳолик сабаб аламзада бўлиб қолганим учун шу қарорга келгандирман, лекин ўзим учун қалтис бўлган бу мавзуни одатда ҳеч қачон, ҳеч ким билан муҳокама қилмаган, боз устига яқин-атрофимдаги кишилардан ҳам бундай гап-сўзларни ҳеч қачон эшитган эмасман.

Ўйлашимча, бирга ишлаб турганлар учун мен талабчан илмий раҳбар, қаттиққўл бошлиқ, барча тан олган ва каттаконларнинг доимий эътиборида бўлган обрўли киши эдим. Иқрор бўлишим керакки, менинг назаримда, инсоният учун лаънати жумбоқ бўлмиш интилиш-шуҳратпарастлик ва фармонбардорлик балосидан мен ҳам холи эмас эдим. Мен ҳамма вақт мавқеимни мустаҳкамлашга, ўз обрў-эътиборимни оширишга ҳаракат қилдим. Орқаваротдан мен ҳақимда «Бизнинг гендик» деб пичирлашганлари «Бизнинг генерал директоримиз» деган маънони эмас, балки «Бизнинг гениал директоримиз» деган маънони англатар эди. Бундан заррачаям хижолат тортмас эдим. Буни тушунтириб бериш қийин. Лекин ҳокимиятга, ҳукмронликка бўлган зўр чанқоқлик чиндан ҳам инсониятнинг ақл бовар қилмайдиган жумбоқларидан биридир. Ва мен буюришга, фармон беришга орзуманд эдим, ҳаммани тар-

тиб-интїзомга чақирар, ўзимнинг ёпиқ лабораториям ходимларидан, директор бўлганимдан кейин эса институт ходимларидан ҳам сўзсиз итоаткорликни талаб қилар эдим, истеъдод ва тартиб-интїзом — кадрларни танлашда менинг андозаларим ана шу эди.

Ана шулар туфайли мен экспериментатор сифатида биологияда янги, кутилмаган йўналишнинг дадил ташаббускори сифатида фақат фанда ҳамманинг диққатини ўзига қаратган таниқли намояндагина эмас, шу билан бирга, ташкилотчилик, раҳбарлик бобида ҳам обрў-эътиборга сазовор эдим. Ҳа, менинг омадим чопди, бу соҳада манфаатдор ташкилотларнинг ёрдами ҳам чакки бўлмади, лекин бу ҳақда алоҳида гапирармиз, мен бўлсам, муваффақиятлардан илҳомланганимдан, шиддат билан куч тўплаган қовоқ арига ўхшаб, фан пайкали устида парвоз қилар эдим; мен кашфиётдан кашфиётга учиб, олдинлари ҳеч кимга номаълум бўлган фикр-ғоялар шовқинидан гангиб юрар, ана шу соҳада абадийлик сир-асрорининг муаллифи — Оллоҳ таолонинг ўзини ҳам орқада қолдиришга тайёр эдим. Мен илмий экспериментлар доирасида бўлсада, ота-оналар хоҳлашадими-йўқми, кимнинг ёруғ дунёга келиши, қандай туғилиши, қандай ота-оналардан туғилишини шахсан ўзим ҳал қилар эдим, уларнинг уруғларидан нима ярата олишимни билишса эди. . .

Мен энди ўзим ўзимга дейман: бунинг ажабланарли жойи йўқ, ўзингни «менга етадиган киши йўқ» деб ҳисоблашингнинг сабаби ҳам шунда! Нимасини ҳам айтаман — мен инсон ҳомиладорлиги ва туғилишини идо-

ра қила олганимдан чинакамга эсанкираб қолган эдим.

Чорва молларини сунъий қочиришга ўхшаш, сунъий уруғлантириш йўли билан оналари номаълум одамларни яратиш мумкин эканлиги ҳақида биринчи бор фикр пайдо бўлди. Зоотехника соҳасида-ку бу масала ҳаммавақт долзарб муаммо. Инсон ўзининг хўжалик манфаатларига қараб чорва молларининг зотини ўзгартириб келган.

Экспериментал биология бу ҳолатдан қанчалар узоқлашиб кетди. Энди у шунчаки илмий-тадқиқот мақсадларидагина эмас, балки одамнинг туғилишини идора қилиш, тўғрироғи, бу борада циркдаги найрангбоз каби; хоҳлаганча ҳунар кўрсатиш учун одамни сунъий яратиш муаммолари билан шуғулланмоқда!

Ҳа, фаннинг қоронғи қавагидан (фанга ўз моҳиятидан бошқа ҳамма нарса бир пул) қарахт ҳолда отилиб кетганимни англаб етишга энди, ҳаракат қилаётирман, бироқ ўша пайтларда инсон зоти учун хавфли бўлган, ахлоқ доирасидан четга чиқадиган машғулотларга ўйламай-нетмай бошим билан шўнғиб кетганим ҳақида фикр юритмас, буни хаёлимга ҳам келтирмас эдим. Мен учун, ёш олим учун бирдан-бир ўлчов-илмий пешқадамлик эди. Ва фан тантанаси йўлида мен шундай соҳага кириб бордимки, у барча динларда таъқиқланган, олдин бирон киши ҳам бу жабҳа сари қадам қўйишга журъат эта олмаган эди, мен бўлсам илоҳий эшикни сурбетларча қаттиқ тепар эдим, ҳолбуки, бу эшик остонасида Худода тиз чўкиш керак эди.

Мана, сен қаерларга бориб қолдинг. Кунлардан бир кун сени институт парткомига

чақиришди ва катта ҳурмат, хайрихоҳлик, ҳатто хушомадгўйлик билан кечирим сўраб билдириб қўйишдики, сенинг асарларинг бундан буён мутлақо махфий ҳисобланади. Сенинг қимматли тадқиқотларинг ҳақида очиқ матбуотда, айниқса, чет элларда ҳеч нарса босилмаслиги керак, ўшанда ҳам сен бу гапларга аҳамият бермадинг. Ҳолбуки, ўшанда сенинг қўлтиғингга биринчи бор қўл солиб кўришган эди. Кейинги буюртмачилар сендан ўзлари учун тайёр малай ясаб олдилар. Сен учун эса бошқа нарса — «иш қилиш, фанни олдинга силжитиш» муҳим эди.

Тан олиш керакки, сен биология жаҳаннамида Мефистофель эдинг. Босиқ ақл, ўткир мушоҳада — сен олимнинг ҳаммадан кўра ҳам ана шу сифатларини юқори қўяр эдинг. Сен ўз ролинг учун важ қидирмадинг, ана шу лаънати йўлда шу қадар катта куч-қувват сарфлашга сени нима мажбур этганини тушуниб етишга ҳаракат ҳам қилмадинг. Ташландиқ боланинг, энг аввало, асрнинг ҳеч ким олдига туша олмайдиган даҳоси бўлиш истагида эканини ким билибди дейсиз? Сен илмий муаммоларга бутун борлиғинг билан шўнғиб кетиб, ўзинг сезмаган ҳолда яхшилик ва ёмонликнинг, эзгулик ва ёвузликнинг нариги қирғоғига ўтиб қолдинг, одамларни қийнаб келган масала — ўзлари яратган ва ўзлари чўқинадиган амри ахлоқларига осонгина кириб бординг. Ҳаётнинг мазмун-мундарижасини англаб олиш учун асрлар бўйи сарсон-саргардон юрган одамларни назар-писанд қилмадинг, сенинг бундан бошқа ташвишларинг ҳам ошиб-тошиб ётар эди. Буюк файласуф, сенинг ватандошинг, замондошинг Лосевнинг

гапларнинг пайт топиб ўзингдан нарироққа
 суриб қўйдинг, ҳолбуки олим инсоният тари-
 хида фаннинг роли ҳақида мулоҳаза юритар
 экан, гуё атайлаб сенинг учун долзарб фикр
 билдирган. Лосев янги европача таълимот-
 нинг ингилизми борасида сўз юритар экан,
 европача парадигмага кўра, ҳар қандай давр
 ўз олдига умуман мазмунсиз бўлгани ҳолда
 бошқа давр учун тайёргарлик ва ўғит, янги
 давр учун, шу билан бирга келажакда рўй
 бериши мумкин бўлган барча даврлар учун
 озиқ ва заминдир; мақсад эса ҳар доим ва
 муқаррар узоклашаверади; шундай қилиб, янги-
 янги жаннатлар ваъда қилганларнинг ҳақ
 эканлигини ҳамиша тасдиқлайди, деган эди.
 Сен бўлсанг Лосевнинг ана шу теран фикри-
 ни ўзингга эркинлик яратмоқ, жавобгарликни
 авлодларга эримасига юкламоқ учун ўз инти-
 лишингга зиммасига шарҳладинг. Сен ўзингни
 менинг вазифам «фанни ривожлантириш»,
 кашфиётлар қилишдан иборат, бу кашфиёт-
 ларнинг натижалари нима бўлади — буни
 бошқалар ҳал қилсин деб ишонтирдинг. Се-
 нинг ишинг — инкубатор бачадонда ҳомила
 етиштириш эди; сунъий етиштирилган одам-
 ларнинг тақдири нима бўлади, бунинг сенга
 дахли йўқ эди.
 Ҳозирги кундалик ҳаётда «Бу бизнинг
 муаммоларимиз эмас» деган сурбетларча
 ибора тарқалган. Сен бўлсанг олдинлари
 ҳам худди шу йўсинда иш кўрар эдинг, сунъ-
 ий ҳомидаларнинг тақдири ҳақида гап кет-
 ганда ўз рақибларингга: бу масала уларнинг
 ўзларини ташвишга солсин, уларни ўз муам-
 моларини ўзлари ҳал қилишларига қўйиб бе-

риш керак, деб жавоб берар эдинг. Шу йўл билан туғилганлар, ижтимоий мавқе нуқтаи назаридан бошқалар билан тенг шароитда бўлган иксзурриётлар ўзгалар каби ўзлари ҳақида ўзлари ўйлашлари лозим эди. Сен буларнинг фан учун ҳеч қандай алоқаси йўқ деб ҳисоблар эдинг. Сунъий бола туғдириш технологиясидан ташқарида бўлган бирон нарса сени ташвишлантормас эди.

Ҳа, сен шундай эдинг. Эҳтимол, чиндан ҳам ўз илмий соҳангда дунё аҳамиятига эга кашфиётлар қила оладиган, фаннинг келажак тараққиётини олдиндан айтиб бера оладиган даҳо бўлгандирсан. Лекин сенинг барча қилмишларингни ўша ташландиқ бола бошқариб турар эди. Сен бўлсанг буни тан олмадинг, қачонлардир эшик олдига ташлаб кетилган худди ўша ташландиқ бола мумкин бўлмаган нарсаларни қила олишини, олдиндан режалаштирилган одамларни туғдиришга амр бера билишини бутун дунёга исбот этиш учун ҳар доим уринар эди. Сен бу тақдирларни ўз лабораториянда ҳал қилдинг, сен ҳеч ким журъат эта олмаган, ҳеч ким қила билмаган ишларни қилдинг — сен ўз хоҳишинг ва чизма режангга қараб, сунъий лойиҳалаштирилган одамларни дунёга келтирдинг, сен васвасага тушган эдинг, сен одамлар устидан ботиний ҳокимлигингдан маст эдинг.

* * *

Ва ҳар эҳтимолга қарши сен ўз қилмишларингни шу билан оқламоқчи бўлдингки, XX аср охир замонини олдиндан сезганинг-

дан геополитик миқёсда бутун дунёнинг ташвишини тортдинг ва тушуниб етдинг. Ахир термоядро кашфиётларининг мудҳиш, тубсиз жаҳаннами ёқасида ҳеч ким фан отининг жиловини тортмаган, шу соҳада иш олиб бораётган олимлардан биронтаси чўрт орқага қайтмаган, бунга ўзини мажбур қилмаган эди. Фан кашфиётларнинг доҳиёналиги ила юмушларнинг жинояткорлиги орасида бепарволик билан иш кўриб, уларни бараварлаштирмоқчи бўлди, стратегик мулоҳазаларга кўра махфий тутилган, лекин вақт ўтиши билан атом бомбаларининг оталари деб ошкор қилинган, умри охир бўлган сари тобора кўпроқ виждон азобини тортган ва хилватда қолмаслик учун интилган олимларни фан бутун дунёга маълум ва машҳур қилди ва фан олға бораверди. Ахир фан арбоблари учун ҳеч қаёққа қарамасдан ва ҳеч нарсани назар писанд қилмасдан атомнинг ички дунёсига кириб боришдан, одам боласининг ғариб жисми-жонига нисбатан баҳайбат ана шу дев кучини қўлга киритишдан муҳим вазифа йўқ эди, ахир бу куч одамларга бутун коинотда чексиз қудрат эгаси бўлишга даъво қилишга имкон берар эди-да! Ана шу илмий ғояларнинг ғирт мутаассиблигидан келиб чиқадиган ўлим хавфи ҳақида, ядрочилар кашфиётларининг муқаррар оқибатлари тўғрисида шунини айтиш керакки, бу ташвишлар авлодлар чекига тушар эди. Оталарнинг васвасага тушиб қилган кашфиётларининг машаққатларини шу авлодлар тортиши керак эди, нима қилиш кераклиги ҳақида, тирикчилик қилиш учун қандай қилиб моддаларни бир шаклдан бошқа шаклга айлантириш устида бош қотириш

ҳам авлодлар зиммасига қолдирилган эди. Ҳозирча ҳаммасининг иложи топилаётган эди.. Сен ҳам шунга умид боғлар эдинг...

Ҳа, сен ҳам табиат инсон олдида масъул бўлмагани каби, олим ҳам ўз тадқиқотларининг самаралари учун жавобгар эмас, деб астойдил ишонардинг. Ўз бурчининг халоскорлигига бўлган ишончингга ҳеч нима путур етказмас, сен ҳеч нарсадан хижолат чекмас эдинг.

Ҳа, сен нигоҳдан яширинган кўзгу ортқ илмий дунёсида чиқиб келаётган юлдуз эдинг. Ва ҳатто хотининг Евгения бирдан вабодан қочгандай сени ташлаб кетиб, вилоят театрлари бўйлаб кезар экан, азоб-уқубатдан боши чиқмаган кампирлар ролига рози бўлиб юрганда ҳам, барча воқеадан хабар топиб, кўп нарсаларни сен билан биргаликда бошидан кечиргандан сўнг бирдан қариб қолганда, ҳатто сендан қочиб кетганда ҳам сен ўзингни йўқотмадинг, изтиробга тушмадинг, аланглаб қараб қолмадинг, унинг кетидан қувиб кетмадинг, энг муҳими, унинг кўзига ўта даҳшатли бўлиб кўринган нарсаларни танқидий нуқтаи назардан хаёлдан ўтказишга ҳам ҳаракат қилмадинг. Евгения тадқиқотларининг маъносини чақишга бирон марта ҳам уринмади. Экспериментларининг моҳиятини бирон марта ҳам тасаввур қила билмади. Хотининг илмий мақсадлардан узоқ эди, ўзга муҳитда яшар эди, лекин у сенга қадрдон эди ва сен у билан кўп йиллар бир ёстиққа бош қўйган эдинг, у сен фақат иш билан овора бўлганингда ҳам, ҳатто ўзинг уни тез-тез аборт қилиб турганингда ҳам (кейинчалик бу ҳақда ўзинг аччиқ алам аралаш аф-

сусландинг, ахир бу билан сен ўз оилавий ҳаётингнинг илдизига болта урган, рисоладаги аёлнинг қатъий нафратига учраган эдинг-да) — ҳамма-ҳаммасига чидади, лекин сени ҳеч нарса тўхтата олмас эди. Сен фанга фидойилик билан киришиб кетиб башқаларнинг, энг аввало севикли хотинингнинг ҳис-туйғулари, фикр-мулоҳазалари билан ҳисоблашмасдан тўғри иш қилаётирсанми-йўқми — бу саволга жавоб беришга ҳаракат ҳам қилмадинг, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмадинг. Евгения сенинг нима ишлар қилиб юрганларингдан, йиллар ўтиб, нималарга эришганингдан ва бундан қандай мақсадларни кўзлаётганингдан хабар топгач, сенинг олдинда тиз чўкиб йиғлади, ҳаммасини ташлаб, Москвадан узоқ-узоқларга, айтайлик илмий марказларида ишлар тўлиб ётган, профессорлар юксак қадрланадиган ва Москвадагидан кам маош олмайдиган Узоқ Шарққа кетишни илтимос қилди; хотининг ўша томонларда театрлардан иш топишини айтиб, янги-дан турмуш бошлашни, ниҳоят, болалик бўлишни ўтиниб сўради, лекин сен рафиқаннинг таваллоларини инобатга олмадинг, аёлингнинг, ўзинг айтгандай экспериментларингдан соддаларча кўрқиши, тантиқликлари сенга чивин чаққанча ҳам таъсир этмади, сен ўзингга ишониб топширилган юмушингдан воз кечишни хоҳламадинг. Бунинг учун кейинчалик қанчалар афсусланмадинг, қанчалар ўкинмадинг, лекин энди кеч эди... Ҳаёт бошқа давралар бўйлаб давом этмоқда эди.

Сенга шуҳратпарастлигинг тинчлик бермас эди. Евгения кетди-қолди, шунга ҳам куйиб пишаманми деб ўйладинг — нима,

шунга ҳам ота гўри қозихонами, ўзингга бошқасини топиб оласан, ишлардан сал қутулгач, разм соласан — атрофда қанча хотинлар бор ва албатта ўзингга, дидингга ёққанини, энг муҳими, покдоман, сен қилаётган ишнинг ахлоққа тўғри келиш-келмаслигига ортиқ даражада шубҳа билан қарамайдиганини танлай оласан. Ва бу аёлни имтиёзли кишилар учун ажратилган «феодаллар» хиёбонида, атомчиларнинг худди шундай данғиллама ҳовлилари биқинидаги ўзингнинг академикларга мўлжалланган тоқ-равоқингга олиб келасан. Лекин бу режаларинг бемалол рўёбга чиқадиган бўлишига қарамасдан, ўшандоғича қолиб кетди. Янги воқеалар юз кўрсатиши билан уйланишдан бошқа ташвишларинг ҳам етиб ортар эди, сенинг кейинги бутун ҳаётинг, космосга, орбитал станцияга жўнаб қолишга ва ўзингни космик монах деб эълон қилишга мажбур этган барча шарт-шароит мана шу воқеалар оқибати бўлди.

У пайтларда сен академиклар орасида талайгина машҳур шахс бўлиб, фанга оталиқ қилувчи органларнинг алоҳида диққат-эътиборида турардинг. Адолат юзасидан айтганда, КПСС МК бу маънода мақтовга сазовор эди. Бунга ўз тажрибангга бир неча марта гувоҳ бўлгансан.

Ҳар қандай маблағ ва имтиёзларнинг сенинг институтингга, энг аввало, ўзингнинг машҳур лабораторияннгга деярли югур-югурсиз, таниш-билишларсиз ёсонгина бериб турилиши МК ҳомийлиги туфайли эди. О, дўкайларнинг марҳаматига, саройдагиларнинг меҳрибонлигига-ю, тўраларча ҳозижавоблигига одам боласи нақадар тез кўникади. Энди эса

ҳамма вақт шундай бўлиб келганми, ҳар доим шундай бўлиб қолаверадими деб ўзингга савол берасан. Мисол келтириш учун узоққа бориш шарт эмас. Фанлар академиясининг президенти, етакчи атомчи олим шахсий суҳбатлардами, телефон орқалими: «Андрей Андреевич, худо ҳаққи, ҳеч нарсадан ўзингизни қисманг. Дадил бўлинг, мамлакат сизнинг программангизни жамики зарур нарсалар билан таъминлашга тайёр. Чет эллардан келтирилган асбоб-ускуналар бўладими, дори-дармон, ходимлар учун уй-жой дейсизми, транспортми, қўйинг-чи, нимаики зарур бўлса, айтаверинг, тортинманг. Сиз ўта муҳим иш қилияпсиз», деб қайта-қайта тайинлар эди.

Дунёнинг ярмини эгаллаган бутун мамлакат номидан айтилган ана шундай мақтовлардан, олий ҳимматдан ғалати бўлиб кетар эдинг, ўлжа илинжида айланиб уча бошлаган йиртқич қушлар янглиғ партия ходимларининг соф илмий тажрибалар билан тобора кўпроқ қизиқа бошлагани сенинг ғашингга тегар эди, лекин сен оғзингга талқон олиб финг демай тураверар эдинг, йўқ, сен миннатдорчилик оғушида хушомадгўйлик ҳам қилмадинг, шу билан бирга олий раҳбариятнинг эътиборини оҳанрабодай ўзига тортган шовшувга сабаб бўладиган қандайдир лойиҳанинг бўйин товламас ижрочиси деб қарашларига қаршилиқ кўрсатмадинг, мен бунақалардан эмасман деб ҳам қўймадинг. Ҳа, ўзингни вақтида тўхтатишинг, кейинчалик маълум бўлдики, ўзингнинг чиндан ҳам мулоҳазали эканлигингга амин бўлиш учун баҳона қолдирмаслигинг керак экан. Лекин сен

ожизмидинг, бетайинмидинг, амалпарастмидинг, сенга ҳокимият эгаларига хира пашшадай ёпишиб олиш хусусияти бормиди? Эҳтимол, худди шунинг учун бўлса керак, ниятмақсади ўта дудмал илмий программани бошқаришни сенга таклиф қилишди. У «Жинсларни эмбрионлар негизида бошқариш» деб аталарди, бироқ бундан мақсад: номаълум (аноним) ота-оналардан янги зурриётлар яратиш методини ишлаб чиқиш эди.

Бунақаси дунёда бўлган эмас. Сен дафъатан пайдо бўлган қароқчига ўхшаб бу ишга араллашиб қолдинг. «Иксзурриётлар», яъни номаълум аёлдан, номаълум ота-онадан дунёга келадиган одамларни етиштириш сенин махфийлаштирилган лабораториянинг асосий вазифаси бўлиб қолди.

«Иксзурриёт» — сенинг ихтиронг эмас, уни қисқартмалар деса ўзини томдан ташлайдиганлар — фан мутасаддилари ўйлаб топганлар, бу ибора тезда қарийб ўзига хос инқилобий сирсўз (пароль) бўлиб қолди, чунки лаборатория шароитида иксзурриётлар яратишдан мақсад янги типдаги одамларни — мафкуранинг бўлажак фидокорларини етиштириш эди. Иксзурриётлар ХХІ асрнинг фидойи инқилобчилари бўлиб қолишлари керак эди. Худди ана шу нарса назарда тутилар эди. Партия раҳбарлари ўлим тушагида ётган жаҳон коммунистик мафкурасини тирилтириш ва қайта тиклашнинг янги усули ана шунда, деб тушунишар эди. Сен иқдор бўлишинг керак — орадан кўп ўтмасдан «Иксзурриёт» деган янги сўзга қулоғинг ўрганиб ҳам қолди, сен қилаётган ишга юрагинг, қалбинг одатланиб қолди — сен ўзингни ўзинг шу

нарсага ишонтира олдинги, сенинг экспериментларинг — бор-йўғи фан, тажрибалардан нималар келиб чиқиши эса сенинг ишинг эмас.

Тўхта! Ошиқма! Бу ерда ҳамма нарсани ипидан игнасигача гаплашиб олишга тўғри келади. Ҳа, «иксзурриёт» атамасини юқоридан таклиф этишгани тушунарли, бунда инсониятнинг янги зотини яратишнинг узоқ муддатли программаси кўзда тутилган эди. Лекин ишнинг энг бошида стратегик мақсадлар тилга олинганда, сен эътироз билдирмадинг, ундан воз кечмадинг, ўзингни четга олишга ҳаракат ҳам қилмадинг. Ва сени янги Дарвин деб кўкка кўтарганларида ҳам, цивилизация тарихидаги бу мислсиз программа сенинг назарий ва амалий ишларингдан, бу борадаги башоратларингдан келиб чиқди, деганларида хижолат ҳам тортмадинг. Сени илмий раҳбарликка таклиф қилганларида гўё шундай бўлиши табиийдай, ўша заҳоти розилик билдирмаган бўлсанг ҳам, ўйлаб кўраман, дединг, лекин бутунлай воз кечмадинг, Ҳа, воз кечиш керакмиди, шундай қилиш мумкинмиди? Ёлғиз отнинг чанги чиқмас. Ўша пайтга келиб, расмий доиралар даъватига шундай учган эдингки, хўжайинларнинг биронта илтимосига йўқ деёлмасдинг.

* * *

Бу гап тўғри бўлиб чиқди. Фанлар академияси президентининг таклифига жавобан «ўйлаб кўраман» деган кунингоқ сен Эски майдонга, Сиёсий бюро аъзоси, КПСС МКнинг мафкуравий масалалар ва халқаро коммунистик ҳаракат бўйича секретари Коню-

ханов Вадим Петрович ҳузурига таклиф қилиндинг.

Эски майдонга сен деярли ўз уйингга келгандай етиб келдинг, тез-тез бўлмаса ҳам турли масалалар юзасидан йилига бир неча марта бу ерга келиб кетар эдинг-да. Бу сафар ҳам ўзингнинг директорлик қора «Волга»нда келдинг, Москва кўчаларида изғиб юрган машиналарга, чумолидай қайнаб ётган йўловчилар оқимига аланг-жалаң қараб қўяр эдинг. Сенинг қаёққа ва қандай мақсад билан кетаётганингни билганида борми, оломон кўчани тўсиб олиб машинангни дабдаласини чиқариб ташлаган, ўзингни эса тошбўрон қилган бўлар эди. Буни ваҳшийлик деёлмасдинг, уларнинг бу шафқатсизликларини Парвардигор афв этган бўлур эди.

Ҳар доимгидай, тушдан кейин Москва, айниқса, шаҳар маркази одам денгизига айланган эди. Одамлар бу ҳақда фикр қилиб кўришдими-йўқми, лекин худди шу соатда улар учун турмушнинг жамики муаммолари бирон нарсани қидириб топиш ҳақида бош қотиришдан ва қўлга киритиш, сотиб олиш, шу ниятда итдай изғиб юришдан иборат эди деса бўлади. Лекин улардан биронтаси ҳам сал нарироқда кимнингдир Табиатга, Тарихга, Худога, одамларга — ҳамма-ҳаммасига қарши қандайдир иш қилиш ниятида экани, шундан сўнг дунёнинг қайтадан яратилгандай ўзгариб кетиши ҳақида бир лаҳза бўлса ҳам ўйлаб кўрмас эди.

Дарвоқе, ана шу режани амалга ошириш имкониятига эга бўлган киши уларнинг ёнгинасида кўзни куйдириб салобатли автомобилида сузиб кетаётган эди ва табиийки, худди

шу онда бу кишининг оила, насл-насаб, авлодларнинг ворислиги тушунчалари ўтмишнинг сарқитлари бўлиб қоладиган замон келиши учун ишлаётгани, оқибатда ҳар ким ибтидо ва интиҳо бўлиб қолиши мумкин эканлиги, кишилар кимлардан пайдо бўлгани ва кимларни дунёга келтиргани ҳақида зиғирчаём тасаввурга эга бўлмаслигини улардан биронтаси хаёлигаём келтирмас эди. Бу вази-фаларини оила ўрнига Ота-Давлат бажариши керак эди...

Аммо бу сенинг шахсий жаҳоншумул программанг эмас эди, албатта. Мафкуравий ғоя лоп этиб сенинг мияннга келгани йўқ, бу бошқаларнинг фикри, шундай бўла қолсин, лекин бунга шахсан сен ва илминг хизмат қилди, тажрибаларинг тоталитар давлатнинг қора кучларига улардан ўз мақсадларида фойдаланиш йўлини шипшитиб қўйди. Бу ҳақда сен энди, бўлари бўлгандан кейин гапиряпсан. Бироқ сен ўша кезларда ҳам кашфиётларингдан қандай амалий хулосалар чиқариш мумкинлигига фаҳминг етар эди, аммо сен бу нарсанинг бевосита менга алоқаси йўқ деб ҳисобладинг ва бу ҳақда ўйламасликка интилдинг. Шундай бўлиб чиқдики, улкан режа, кирдикор мўлжалланган, бу ҳеч ҳам хом-хаёл эмас экан, сен шуғулланаётган кори— амал энди хўжайинларнинг эркатойи бўлмиш тадқиқотчининг илмий машқларигина эмас эди. МҚга келганингдан кейин бунга амин бўлдинг.

Бу сафар эшик олдида сени Қонюхановнинг котиби кутиб олди ва махсус лифтда барча назорат постларининг ёнидан ўтиб, еттинчи қаватга олиб чиқди. Қонюханов сени

кутиб турган экан. У эшикни ўзи очиб, сени кабинетига таклиф қилди.

— Андрей Андреевич, сизни кўрганимдан хурсандман! — У кўзойнагини ялтиратиб саломлашди сен билан. Унинг илтифотида сохталик сезилмасди. Биз сиз билан тез-тез кўришиб ҳам туролмаимиз. Келинг бир оз гаплашайлик, юрагимизни бўшатайлик. Сизни кутиб ўтирибман, бунинг учун ҳар кунги юмушларни бир четга суриб қўйдим, қуриб кетсин бу ишлар! Ҳа, сиз ҳақсиз, ҳар ҳолда тез-тез мулоқот қилиб турган маъқул, Андрей Андреевич. Лекин ҳаммасига вақт керак, вақт, вақт! Марҳамат. — Ва котибани огоҳлантирди: — Ҳеч ким безовта қилмасин. Мен йўқман.

Бу писанда учрашув фавқулодда аҳамиятга эга эканлигини билдирар эди. Оқибат худди шундай бўлиб ҳам чиқди.

Конюханов ўзини тута билар, суҳбатдошни ўзига ром қила олар эди. Одобли эди, андиша билан қулоқ солар, ўйлаб гапирар эди. Улуғсанқи кийинган эди: сипо костюм, шу рангдаги галстук, сифатли пойабзал. Овқатни кўп емаса, суюқликни кўп ичмаса, қадди қоматига аҳамият берса керак. Фавқулодда ялтироқ кўз ойнаги унинг турмуш лаззатларидан воз кечган кишиларникига ўхшаш чўзинчоқ юзига ярашиб тушган эди. «Таканинг соқолини ёпиштириб қўйса, Держинскийнинг ўзи бўлади-қолади», деб ўйлагансан сен ўшанда нима учундир.

МҚнинг бу котиби ҳақида фикр ёмон эмас эди, аксинча, кўплар уни кенг фикрлайдиган одам деб баҳслашарди. Сиёсий бюро аъзолари орасида у энг ёшларидан бири эди, у элликка яқинлашиб қолган ва энг ишчан котиб

деб тан олинар эди. Дипломатия соҳасида мартабага эришди, бизлар учун сиёсий жиҳатдан айрича аҳамиятли бўлган мамлакатларда бағоят пухталики билан, аниқ мақсадни кўзлаб иш кўрди: Шимолий Кореяда, Вьетнамда, Кубада ва Хитойда маслаҳатчи, сўнгра элчи бўлди, унинг хизматлари юксак баҳоланди ва ўша ердан, ўша қайноқ чизиқдан масъул ишга кўтаришди, шуни айтиш керакки, умумий фикрга қараганда, жуда муносиб ва одилона иш бўлган. Кейинроқ эса, халқаро Олимпга — БМТ даги Доимий Вакил бўлиб жўнаб кетишдан сал олдин — Конюханов бирдан партия органларига, уларнинг олий қўмондонлигига ишга олинди ва шундан буён халқаро коммунистик ҳаракатлар соҳасида барча мафкуравий ва ташқи сиёсий ишларни бошқаради.

Сен Конюхановни билар эдинг ва мана, кези келиб уни бошқачароқ нуқтаи назардан кўряпсан.

Умумий гаплардан кейин, муддаога кўчишдан олдин у қистириб қўйди:

— Андрей Андреевич, гапни узоқроқдан бошлайман. Мени туғри тушунсангиз керак, демоқчиманки, инсониятнинг тарихи бир лаҳзада айтайлик, кимнингдир миясига қандайдир фикр яшин янглиғ келиб қолганда воқе бўлади. Маълумки, ҳаётда ҳамма нарса муайян вақтгача тадрижий ривожланади. Лекин баъзан бирдан, айтиш мумкинки, инқилобий вазият пайдо бўлади, коллизия рўй берадики, қандайдир ғоя чиндан ҳам ҳамма нарсани бирваракайига ағдар-тўнтар қила олади. Ва ҳозир худди ана шундай пайтдир. Фақат, худо ҳаққи, бу ғоянинг муаллифи каминаи кам-

тарин деб ўйламанг. Мен бу ўринда бор-йўғи галага қўшилиб учадиган қушдай бошқаларга ҳамроҳман, холос.

— Унда мен қанақа қушман? — суҳбатдошинг нима демоқчи эканлигини тушуниб олишга ҳаракат қилиб луқма ташладинг сен ўзингни тутолмай.

— Озгина сабр қилинг. Бу шунчаки, гапнинг хамиртуруши, муқаддимаси, билъакс, ишнинг моҳиятига яқинлашиш амримаҳол. Демак, муқаддимани давом эттираман. Мен назарда тутган нарса — инқилобий характердаги тарихий қадам турур. Унда Франция инқилобининг учқуни, бизнинг Октябрь инқилобимизнинг ёлқини мужассамдур, мен шундай деб биламан. Бу тафаккурнинг мутлақ озодлиги, сийқаси чиққан фикрлар билан алоқани узиш оқибатидир, бу эса бир замонлар Афлотун назарда тутган фикрнинг ўзгинасидир. Гоянинг моддага таъсири ва модданинг ўзгариб ижтимоий-сиёсий идеалга айланиши. Мен тушуниб турибман. Андрей Андреевич, сиз ҳозир бу гапларнинг нима кераги бор, бу қандай лекция ўзи, деб ҳанг-манг бўлиб қолдингиз. Лекин мени афв этинг, бу масала сизга, сизнинг фанингизга бевосита алоқадор! Ҳа, ҳа! Ажабланманг, шундай!

Икковларинг гуруҳ-гуруҳ одамларни йиғиб ўтказиладиган кенгашлар учун мўлжалланган катта стол атрофида ўтирдинглар, котиба жимжимадор гулли нафис финжонларда чой келтирди. Сен бу ерга ўта муҳим юмуш юзасидан таклиф қилинганлигингни тушундинг, акс ҳолда буларнинг ҳаммаси, суҳбаг олдидан бу қадар узундан-узоқ дебоча кимга керак эди. Ва сен ўзингнинг ўта айрича

илмий экспериментларингнинг амалий аҳамияти партия Марказий Комитети эътиборини нимаси билан тортганини фаҳмлаб олишга уришиб кўрдинг. Аста-секин манзара ойдинлаша борди, бу иш сени ўз миқёси билан ҳайратда қолдириб, сергакликка чақирар ва айни вақтда ўзининг шиддати билан ўзига ром этар эди.

— Мана сизга, Андрей Андреевич, очиғини айтганда, суҳбатимизнинг мундарижаси, — давом этди Конюханов. У чекиб бўлган папирос қолдиғини биллур кулдонга қўли билан хомуш эзиб ўчираар экан, бирдан бошини кўтарди. — Масалани керагидан ортиқ даражада чигаллаштиряпман шекилли, — кулиб қўйди у. — Шунақа муқаддималарга кўникиб қолганман. Сиз эса ўзимизникисиз, Андрей Андреевич, ўзимизники. Шунинг учун имкон қадар самимий ва қисқа гаплашаман. Мана шуниси қийинроқ. Фақатгина... Биринчиси, энг муҳими, партия сизга ишонади, Андрей Андреевич. Ишонади. Ва тарих сизнинг олдингизга қўйган вазифа — ҳаммамизнинг умумий вазифамиз. Ҳа, тушунаман, фан билан партия — айрим-айрим нарсалар, бироқ ҳамма соҳада ва ҳамма жойда синфий ёндашиш муқаррардир. Биз, марксчи-ленинчилар шунга асосланамиз ва бизнинг тарихий афзаллигимиз, шубҳасиз, ана шунда. Мана шу масалада сизнинг кашфиётларингиз, таъбир жоиз бўлса, қўлбола биологиянинг кашфиётлари — бу одам табиатига чуқур кириб бориш, аслида инсон шахсини қайта қуриш, шахснинг келиб чиқишини, жамиятдаги ўрни ва ролини қайта қуриш, кейинчалик эса сунъий туғиладиганлар матричасига асосан бутун

инсониятни қайта қуриш имконияти демак-дир. Фақат бошлаб юбориш қийин, холос. Мана, XX аср араваси қаерларгача борди!

Мен сизга ақл ўргатмоқчи эмасман, лекин шу маънода мен сизнинг фан бўлимингизнинг фикрига тўла қўшиламан — дунё яратилгандан бери бунақаси бўлган эмас. Сизнинг сиймонгизда фан чиндан ҳам мисли кўрилмаган қудратга эга бўлди. Дарҳақиқат, сиз таҳсинга лойиқсиз. Тутқич бермайдиган ҳомиладорлик ва туғилиш ҳодисаси бошқариладиган жараён бўлиб қолаётир. Энди шундай фикр туғилди: буни оммавий тартибда жорий қилишга уриниб кўрилса, қандай бўларкин? Бу инқилоб, фақат номи йўқ, биологик тур сифатида одамни қайта ишлаб чиқаришдаги чинакам инқилоб. Шундай экан, бу жараён бошқариладиган ва назорат қилинадиган экан ва жамият ҳаётида янги омил экан, тарихнинг янги дастаги экан, демак, сиз ҳам тан олинг, бу энди сиёсатнинг иши. Ва бу аснода биз сиз билан, Андрей Андреевич, энди шериклар, партнёрлар сифатида учрашамиз. Биз шунга асосланамизки, партия четда қолмаслиги, қандайдир кузатувчи бўлиб турмаслиги керак, аксинча, вақтни қўлдан бой бермасдан, бу жараённинг бошида турмоғи, жамиятимиз, мафкурамиз мақсадлари ва вазифаларини кўзлаб уни тегишли йўналишга буриши лозим. Худо ҳаққи, мени кечиринг, Андрей Андреевич, мен тузалмайдиган сергапман. Лекин сиз гап нимадалигини тушунасиз. Сиз ҳамма нарсани олдиндан билиб турасиз, сиз — даҳо кишисиз. Ва мен бир нарсани қўшимча қилмоқчиман. Гап нима ҳақида кетмасин — космосдаги кашфиётлардан

тўртиб экспериментал биологиядаги кашфиётларгача — биз ўзимизнинг пировард мақсадимизни, жаҳоншумул тарихий ролимизни унутишимиз мумкин эмас. Мана сизга энг муҳими. Афсуски, ҳатто бизнинг МКда, аппарат доираларида ҳам маълум ревизионистик кайфиятлар бор. Мен сиздан ҳеч нарсани яширмайман, сиз ўзимизникисиз. Баъзи бир ўртоқлар алоҳида мамлакатда социализм шароитида тинчгина яшашни хоҳлайдилар. Улар бизнинг бутун дунё меҳнаткашлари ҳақида қайғуришимизни унутиб қўядилар. Капитализм билан мусобақада биз ғалаба қилишимиз лозим. Ва жаҳон инқилоби шиори ҳозир очиқ айтилмаётган бўлса ҳам сайёрада коммунизм ғалаба қилажак! Бу — бизнинг асл мақсадимиз ва уни ҳар қанақа йўл билан, жамики воситаларни ишга солиб яқинлаштирмоғимиз даркор. Инчунин фақат илм билан андармон бўлиб, экспериментал биология соҳасидаги сизнинг ноёб ютуқларингиз инсоният турмуши миқёсида қандайдир жаҳоншумул воқеа бўлажанидан башорат қилаётганига шубҳа қилмасангиз керак. Ҳа, шундай! Мен бунини жиддий айтяпман. Сиртдан қараганда, бунини тасаввур қилиш ҳам қийин — ахир ҳамма нарса бор-йўғи лабораторияда ундирилган эмбриондан, айтайлик, пробиркада дунёга келган уруғдан бошланади-да. Ҳамма гап шундаки, бунинг оқибатида туғилган одам — уни иксзурриёт деб атайлик — номаълум шахс. Бу — ота-онаси номаълум, сунъий етиштирилган субъект, мен шундай тушунаман. Сизга кундай маълум бўлган нарсаларни нима учун мен тушунтириб беришга уриняпман? Гап шундаки, бу сиз учун қизи-

қарли лаборатория экспериментлари объекти бўлса, биз учун иксзурриёт — янги типдаги одам. Ва бизнинг тахминларимизга кўра, меҳнаткаш синфларни эски дунёдан халос қилиш учун, уни ағдар-тўнтар қиладиган ҳам худди ана шу иксзурриётдир! Ҳамма гап ана шунда. Вақт келиб, тарихий жараёнда ҳаракат қилувчи бош шахс ҳам худди ана шу иксзурриёт бўлиши мумкин!

Эҳтимол, мени ҳиссиётга берилиб, жўшиб кетяпти, деб ўйларсиз. Бунинг сабаби бор. Ахир иксзурриётлар феномени сиёсий жиҳатдан ҳайрон қоларли даражада истиқболи порлоқ. Бу шундай ўткир куч бўладики, бу куч биздан фарқли ўлароқ, орқа-олдига қармасдан, қўрқинч ва шубҳа нима эканини билмасдан бутун дунёда коммунизм ғалабаси учун курашади. Оила ва бошқа қариндошлик алоқаларини эски, зўравонлик дунёсининг қолдиқлари сифатида худди ана шу иксзурриётлар тарих ахлатхонасига улоқтиради. Шахс ва руҳиятнинг мисли кўрилмаган озодлигини ўзида мужассамлаштирган иксзурриётлар одамзоднинг инқилобий таълимимиз аллақачон олдиндан кўра билган янги даврига йўл очиб беражак. Иксзурриёт келажакда ўз умрини ўтаган эски дунёни туб-томири билан қўпориб ташлаш баробаринда янги дунёни бунёд этажак. Аминманки, иксзурриётлар муҳитида буюк кишилар, даҳолар одатдаги эскириб қолган муҳитдагига қараганда кўпроқ пайдо бўлади. Ўзингиз тушуниб турибсиз — бунда оилавий ва бошқа эскирган кишилар ва ташвишлардан бутунлай озод бўлинади. Болалар сунъий йўл билан, ота-оналарсиз бунёд этилади, тегишлича тарбия қилинади.

Айтмоқчи, бўлимдаги айрим ўртоқлар ота-онаси номаълум бўлган болаларни келиб чиқиши ноаниқ бўлган қимматли тоғ жинси парчасига ўхшатиб «сбакитлар» деб аташни таклиф қилмоқдалар, лекин менинг назаримда, «иксзурриёт» яхшироқ, аниқроқ.

Ҳозирча биз фақат назариябозлик қилаётирмиз, фақат бизни қизиқтирган мавзу юзасидан фикр юритмоқдамиз, мислсиз янги одам ҳодисаси нималарга олиб келишини олдинроқ кўришга ҳаракат қилаётирмиз, лекин буни олдинроқ айтиб бера олиш зарур. Ҳозирги замон цивилизацияси воқеларни, муаммоларни қаторлаштириб қўяётган экан, қўл қовуштириб туриш мумкин эмас. Тарих буни кечирмаган бўлур эди. Шу муносабат билан айтадиган гапим шуки, келажак кўп жиҳатдан дунёвий курашда биринчилиқни қўлга ола билган кишига боғлиқ бўлади. Янги одамларга — иксзурриётларга жамият эшигини кенг очиб қўйган киши голиб чиқади, иксзурриётларнинг шубҳасиз афзалликлари шундаки, ана шу ота-онасиз, қон-қардошсиз туғилган зотлар оиладан, ҳар хил қон-қардошлиқ ва уруғ-аймоқлик ришталаридан; патриархал ҳамда ўзга алоқалардан мутлақо эркин бўлади, бу эса эскирган ахлоқнинг асрий юкидан қутқаради. Сиёсий жиҳатдан эса мислсиз ютуқ. Иксзурриётлар коллективизм ва байналмилаллик эталони бўлиб қолади. Улар коммунистик байналмилалнинг зарбдор кучи бўлиб қолади ва худди ана шу одамлар Ғарбга ҳал қилувчи зарба беражак!

Буларнинг ҳаммаси, сезиб турганингиздай, истиқболда бўлади, лекин умумий концепция ишлаб чиқилиши керак ва ишга туширилиши

лозим. Ва партия сиз каби олимнинг, Андрей Андреевич, мазкур масала юзасидан бизнинг мавқеимизга шерик бўлишидан ўта манфаатдор. Аслини олганда икковимизнинг учрашувимиздан мурод ҳам шу. Ва мен ўйлайманки, тил топиша оламиз, Ахир, амалда, Андрей Андреевич, асосий нарса сизга боғлиқ, сиз—иксзурриётлар етиштириш технологиясининг ижодкорисиз. Биз эса шунчаки шериклармиз: мафкура — елканга урилган кучли шамол, елканнинг эмас, балки ҳаракатнинг шамолидир. . . Шундай эмасми? Айтгандай, ваколатли органлар сизнинг ишингизга катта қизиқиш билан қарамоқдалар, бу борада уларнинг муайян таклифлари ҳам бор.

Суҳбат давом этар эди. МК котибининг ўз оғзидан эшитган гаплардан ҳанг-манг бўлиб, ҳозир мени ташвишга солган ва қийнаган нарсаларни яширишга интилдим. Суҳбат давомида айтган мулоҳазаларим ва билдирган эътирозларим ҳақида бу ўринда гапириб ўтирмайман. Фикрларим шу маънода унчалик муҳим эмаски, уларда МКнинг мавқеидан фарқ қиладиган ёки айтайлик, Конюхановнинг фикрига эътироз билдирадиган гаплар йўқ эди, нари борса менинг мулоҳазаларим суҳбатдошнинг эҳтиёткорлик билан билдирган мулоҳазаларига ўхшайди.

Нега ўша суҳбатни энди эслаб, ваҳимага тушяпман?! Ва энди, космосда туриб орадан анча вақт ўтгандан кейин хитоб қилаётирман: иксзурриётлар атрофида нима ишлар қилина бошланди, нималар режалаштирилди, нималарга тайёргарлик кўрила бошланди. Эсда қолган ўша учрашувни холисанлиллаҳ тасвирлашга ҳаракат қилар эканман, ҳамма

нарсани қандай бўлган бўлса шундайлигича, ўзимни ҳам ўша соатда қандай аҳволга тушиб қолган бўлсам ўшандоғича тасвирлайман. Менинг ўша пайтда ўзимни қандай тугганим обрўйимга обрў қўшмайди. Лекин ўша кезде Эски майдонда ўзимни бошқача тутишим мумкин эмас эди, мен ўзимни оқламоқчи эмасман, мен қаҳрамон эмасман, қаҳрамон бўлмоқчи ҳам эмасман, лекин виждон ҳурмати, айтиб қўйишим керак: ўзимни бошқача тутишим амри маҳол эди: акс ҳолда келажакда мени сиқиб қўйишар, ўзимнинг асосий мавзуимни тадқиқ қилишдан аста-секин четлаштиришиб, партиянинг содиқ аскарлари бўлмиш ўз ходимларим бу мавзунини ўзиники қилиб олишган бўлур эди— фанлар академияси тарихида бундай мисоллар тўлиб-тошиб ётипти. Кўпинча раҳбарликни ва таъсирни бой бериш фандаги ўринни йўқотишдан кўра ҳам даҳшатлироқ ҳалокатга сабаб бўлар эди. Нимасини айтасиз, мен бориб турган ақидапараст, ҳокимиятнинг малайи бўлиб иш тутдим, ахир ўша даврдаги зиёлиларнинг кўпчилиги урушдан сўнг қиличинг билан тезак чол деганларидай, ўзлари ҳақида нималар дейишмасин, худди менга ўхшаб кун кўришган.

Яна аҳамиятига кўра бошқалардан қолишмайдиган, ўша ҳолатда менга халақит берган бир жиҳат... Тушуниб турибман, ўзимни оқлаш учун айтаётганим йўқ, шундай бўлса ҳам... Организмга ҳар доим ферментлар бериб турадиган меъда ости беши каби ўзимнинг ота-онам номаълумлиги ҳақида Конюханов нима деб ўйляпти экан деган аламли фикр мени тўхтовсиз сиқувга олар ва азоб берар эди. Бу фикр менга ўзимни одамдай

ҳис қилишимга имкон бермас эди. У буни билар эдими ёки йўқми, ё бўлмаса, ўзининг фикр-хулосалари ҳамда ғояларига маҳлиё бўлиб, менинг ким эканлигимни, насл-насабимни бутунлай унутиб қўйдимикин ёки аксинча, таржимаи ҳолимдаги ана шу фактдан — бир вақтлар Руза болалар уйининг эшиги ёнида қанор матога ўраб ташлаб кетилган боланинг таржимаи ҳоли воқеасидан атайин фойдаланаётирмикин? Аслида мен ҳам иксзурриётман, табиий ҳолда туғилган бўлсам ҳам, насл-насабсиз, уруғ-аймоқсиз ўшандай одамман, бағритошлик билан бўлмаса ҳам сабот-матонат билан, пинагини бузмасдан иш кўрадиган, ўз ишининг қаттиққўл мутахассиси, ўз лаёқати ҳамда вақтини мақсадни аниқ кўзлаган фаолиятдан бошқа нарсаларга сарфламайдиган ходим деб ном чиқарганман. Ҳамма нарса шуни кўрсатдики, партия мафкурачиларини худди шу хусусият қониқтирар эди, улар иксзурриётларнинг худди ана шундай бўлишларини хоҳлар эдилар. Мен тақдир тақозаси билан иксзурриёт бўлдим-қолдим. Бу ҳақда ошкора гапирилмаса ҳам, мен истар-истамас жонли мисол, маълум даражада тимсол бўлиб қолдим. . . Буни тушунар эдим. . . Эҳтимол, Эски майдондаги энг нуфузли хосхоналардан бирида ғалати ҳистуйғулар шунинг учун ҳам ўша кун менинг юрагимга ғулғула солгандир.

Мен ўзимни бўшанг, беқарор сездим: жоним қийноқда эди. Шундай бўлиб чиқдики, шу хонада, ўзимнинг иштирокимда менга қарши фитна уюштирилди. Илмий тажрибалар билан жинойт ўртасидаги чегара қаердан ўтади, ана шу омонат чизиқни ким кўрсата

олади?! Қалбимни шубҳа кемирар эди: агар бу нарса инсониятнинг узоқ даврлардан буён давом этаётган авлодлар силсиласида машаққатлар чеккан асрий армонларига қарши, қўрқинчли ва бемаъни ҳаёт билан яшаётган бўлса ҳам, авлоддан авлодга такомиллашишга чанқоқ инсониятга қарши — ўзларига насиб қилмаган бўлса ҳам болалари, неваралари бахтга эришадилар деб астойдил ишонган аждодларнинг орзу-умидларидан келиб чиқиб, мўъжиза рўй бериб, хаёлий ғояларнинг амалга ошишига ишонган инсониятга қарши фитна бўлса-чи? Иксзурриётлар бу ёруғ дунёда ҳамма учун ва ҳар бир киши учун авлодлар тажрибасининг давоми бўлмиш тарих ғилдирагининг ҳаракатини тўхтатиши, Оталикка, Оналикка чек қўйиши, ҳамма нарсага барҳам бериши керак эди... Асрлар оша кўз кўриб қулоқ эшитмаган ва ақлга сиғмайдиган ҳолат: Одам Ато билан Момо Ҳаводан сўнг иккинчи марта дунёдан Ота билан Она қувғин қилинди, қувғин қилинганда ҳам яширинча, осмони фалакни ларзага келтирадиган момоқалди роқ янглиғ нафрат гулдуросларисиз, барча даврларда бўлганидай нафратлаънатларсиз қувғин қилинди — ота-оналик бурчларини йўққа чиқариш йўли билан, маккорлик ва секин-асталик билан ҳомилаларга ҳунар кўрсатиш орқали қувғин қилинди, шу билан бир қаторда йўқликқа қувғин қилинди. Бу воқеаларнинг барчасида бош қаҳрамон, Оталик ва Оналикнинг таъқибчиси ва кўзга кўринмас жаллоди сифатида мен турар эдим.

Шу билан бир вақтда тушунар эдимки, энди менинг ролим, аҳамиятим тобора ошар, замон қуёши остида менинг ўрним тобора

муҳим бўла борар эди. Улкан ишни амалга оширишда дунё дўкайларни менга муҳтожмуте бўлишарди.

Мен ташландиқлигимнинг мевасига тўйиб бўлдим. Эҳтимол бу тақдир тақозосидир — олдиндан тайёрланган қандайдир даҳшатли сценарий асосида худди ана шу ақлга сифмайдиған усул билан дунёдан ўч олиш учун мени атайин рағбатлантиришаётгандир — иксзурриёт бўлиб туғилганимдан ўзим ишлаб чиққан технология асосида ота-онаси номаълум бўлган иксзурриётлар авлодини яратиш менинг зиммамга тушгандир. Воқеаларнинг шундай кечиши кимгадир жуда қўл келгандир — шу пайтда лоп этиб мен чиқиб қолгандирман.

Эшик олдида хайрлашар экан, Конюханов бундай деди:

— Андрей Андреевич, сизни билмайман-у, бу учрашувдан мен жуда катта қониқиш олдим...

Мен ҳам унга тахминан худди шундай лутф билан жавоб қайтардим. У яна гапни давом эттирди:

— Биласизми, Андрей Андреевич, мен бир жиҳатни тушунтириб қўймоқчиман. Сизга органлардан ўртоқлар мурожаат қилишади, улар ҳалиги масала юзасидан... — у гапини охирига етказмади ва давом этди:— сизга ёрдам бериш учун уларнинг ўз таклифлари бўлади. Булар энди ташкилий масалалар, албатта, хавотир олмасангиз бўлади. Дарвоқе, уларда, ҳар қачонгидай, ҳамма нарса ўйлаб, ҳисоб-китоб қилиб қўйилган ва бу сафар ҳам, айтган бўлур эдимки, ишнинг кўзини билиб...

Ростини айтсам, бундай ахборот мени бир оз ташвишга солди:

— Вадим Петрович, — мурожаат қилдим мен Қонюхановга. — Модомики ўзингиз бу ҳақда гап очдингиз, бунинг учун мен сиздан миннатдорман, тилга олинган ўртоқларнинг кўмаги нималардан иборат бўлишини шахсан ўзингиздан эшитсам яхши бўлармиди. Айтайлик, тегишли мулоқотларга тайёр бўлиб туриш учун.

— Хўб бўлади, — менинг фикримни ўқигандай кулиб қўйди Қонюханов. — Сиз билан, Андрей Андреевич, фикрлашишга тайёрман ва шунда тўғри бўлади, розиман. Менда сизнинг бўлимингиздан маълумотлар бор. Қолганларини бевосита иш жараёнида билиб оласиз.

Кейинчалик эшитиб-билганларимиз, соф хизмат юзасидан олганда, чиндан ҳам мақсадга жуда-жуда мувофиқ бўлиб чиқди. Ўртоқлар нима исташларини яхши билишар ва ҳамма нарсани ўйлаб, пишитиб қўйишган эди.

Машинада кетаётиб ҳам шу ҳақда ўйлардим. Москванинг гавжум кўчаларига яна назар ташлар эканман, Қонюханов билан бўлган суҳбатни икир-чикирларигача эсга олдим, менинг лаборатория машқларим қандай қилиб бирдан давлат аҳамиятига эга бўлган ўта махфий программага айланганидан ҳайратда қолиб борардим.

Нуфузли органларнинг лойиҳаларига қараганда: иксзурриётларни икки босқичда етиштириш кўзда тутилган эди. Биринчи босқич — эмбрионал — инкубацион босқич — тўлалигича ва бутунлайин, менинг институтимга, менинг шахсий масъулиятимга юклатилган эди, бунинг учун мен тегишли ҳуқуқ

ва маблағлар олар эдим. Бу босқичда энг қийини лабораторияда ундирилган номаълум уруғни инкубанинг, яъни эмбрионни кўтариб юриш учун, аниқроғи, тўққиз ойлик одатдагидай ҳомиладорлик учун ўз организмни лаборатория ихтиёрига топширган аёлнинг бачадонига имплантация қилиш (кўчириб ўтказиш) билан боғлиқдир. Бола туғилгандан кейин иккинчи босқич бошланади, буни шартли равишда эмизик босқичи деб аташ мумкин. Бу қисмнинг бизга алоқаси йўқ эди, иксзурриётларни тарбиялаш билан махсус интернатлар шуғулланишлари керак эди. Иксзурриётлар «саноати» ҳақидаги ваколатли органларнинг умумий тасаввури тахминан ана шундай эди.

Муаммолар-чи? Барча соҳалардаги каби бунда ҳам ўзига хос муаммолар пайдо бўлганди. Ҳайрон қоларлиси шундаки, бу технологияда уруғни донор аёлнинг қорнига жойлаштириш ҳам, ҳомилани ундириш ҳам эмас, балки инкубалар деб аталадиган ана шу аёлларнинг руҳияти билан боғлиқ ахлоқ-этикага бориб тақаладиган соф инсоний омиллар масаланинг энг нозик жиҳати бўлиб чиқди. Лабораторияда сунъий ундирилган иксзурриётнинг инкуба бўлмиш аёлга генетик жиҳатдан ҳеч алоқаси йўқ эди. Ўзини билган ҳар қандай аёл ҳам ана шундай «ижара»га, ўз оналик пуштини сохта оналик учун топшириб туришга рози бўлавермас эди. Буни айтиб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Ана шу муаммо теварагида жамиятда жанжал бошланиб кетиши ҳеч гап эмас эди. Чет элларда ҳам шов-шувлар кўтарилиб, БМТ гача ва муҳимроқ ишларга тузоқ қўйиб ўтирган бош-

қа инсонпарвар ташкилотларгача етиб борган бўлур эди. Мана бу ўринда бизнинг ҳамма нарсадан воқиф «уч ҳарфлигимиз»нинг — ДХК (Давлат Хавфсизлик Комитети)нинг зийраклиги ва тадбиркорлигига қойил қолиш керак. Қонюханов эшик олдида мени кузатиб қўяётиб ваколатли органларнинг ташкилий ҳождарини тушунтириб берганда мен горга кириб қолган қуш учун фақат битта йўл борлигини, бизнинг лабораториямизни, институтимизни ва менинг ўзимни ваколатли органларнинг аллақачондан буён бедорлик билан кузатаётганини — муаммонинг моҳиятига нақадар аниқ тушунишганини англаб олган эдим. ДХК ходимлари вазифани ҳал қилишда ўз усули ва кўмагини таклиф қилиб эдилар. Таклиф бундай эди: инкубалар жазо муддатини ўтаётган маҳкумалар орасидан махфий йўл билан танлаб олинади. Бундай маҳкумалар эса мамлакатда керагидан ортиқ даражада. Турли жинойтлар учун турлича моддалар билан кесилган ўн минглаган ва юз минглаган маҳкумалар кўпданкўп аёллар колониялари ва бадарғахоналарда тўлиб-тошиб ётибди. Ана шу маънода маҳкумалар орасидан инкубаларни хоҳлаган миқдорда танлаб олиш мумкин. Менинг розилигим керак бўп қолди. Мен ўйлаб кўраман дедим.

Кейинроқ ваколатли органлар таклифлари билан икир-чикирларигача танишдим ва уларнинг топқирлигидан, режалаштирилган вазифаларнинг аниқлигидан бу сафар ҳам оғзим очилиб қолди. Инкубаликка 10 йилдан 25 йилгача муддатга озодликдан маҳрум этилган маҳкумалардан номзодлар танлаб

олиниши керак эди. Тегишлигича тиббий ёрдам кўрсатилгандан сўнг маҳкумага қуйидаги шартлар асосида инкубалик ролини бажариш таклиф қилинарди: а) бир иксзурриёт туғилиши қамоқ муддатининг ярмисини қисқартирар, иккинчи иксзурриётнинг туғилиши бутунлай озод бўлиш ҳуқуқини берарди; б) маҳкума-инкуба иксзурриёт-чақалоқни уч ойга тўлгунгача эмизиб туришга, шундан сўнг уни давлат тарбиясига сўзсиз топширишга мажбур; в) бола туғилгандан кейинги таътил даври тугагандан сўнг маҳкума-инкуба ўта узоқ районлардаги лагерга ёки бадарғахонага жўнатиларди; г) маҳкума-инкуба ўзининг роли, манзили ҳақидаги, хизмат қилувчи ходимларнинг шахси ҳақидаги маълумотларни сир сақлаш тўғрисида тилхат берарди, тилхатда кўрсатилган шартлар бузилган тақдирда иккинчи марта жазога тортиларди.

Маҳкумалар орасидан инкубалар танлаш лойиҳаси умумий тарзда ана шундай эди. Мен узоқ ўйладим. Бу лойиҳани қойил қолиб қарши олдим дея олмайман, лекин бошқа йўлини топа олмадим ва таваккалига розилик бердим.

Ваколатли органларнинг бир ходими билан суҳбатлашганим эсимда. У суҳбат учун институтга келди. Хийла ақлли одам экан. Инкубаларни қамалганлар орасидан танлаб олишнинг ахлоқий жиҳатига шубҳа қилганимда у ҳозирча бошқача йўли йўқ, вақт келиб маҳбусалардан фойдаланиш зарурияти қолмайди — инкубаларнинг хизматлари, айтайлик, фоҳишаларнинг хизматлари каби пуллик бўлади деб жавоб берди. Ва эҳтимол, оталари номаълум бўлган болаларни қорнида кўта-

риб юриш маълум доирадаги аёллар учун касб, бўлганда ҳам талайгина сердаромад касб бўлиб қолажак.

Мутлақо ошкора, очиқ гаплашдик.

— Шундай вақтлар келадики, — деб исботламоқчи бўлди у: — Инкубаторлик ошкор бўлибгина қолмасдан, балки болаларни дунёга келтиришнинг бу йўли энг афзал йўл бўлиб қолади. Ва ана ўшанда «Она», «Ота» тушунчалари чўпчакка айланажак ёки нуқул шартли аҳамият касб этажак.

Шу тариқа ваколатли органларнинг режалари ҳали ишга солинмаган жиҳатлари ва узоқни кўзлаган ғаразлари билан тобора ошкора тус ола борди, янги типдаги илдизсиз одамни яратиш устидан назорат қилишдан айрича манфаатдор эканлиги қадам-бақадам равшанлаша борди. Бирмунча вақтдан сўнг бу ишни кенг йўлга қўйиш мўлжалланганди. Яна кўзда тутилган эдики, туғишни ўзига касб қилиб олган аёллар воситасида ана шундай оталари номаълум болаларни дунёга келтиришни тобора кенг жорий қилиш, иксзурриётларни ташкилий суратда интернатларда тарбиялаш, оқибатда бола туғиб ўстириш заруриятидан бутунлай озод бўлган аҳоли ўзини, ҳаётини унумли меҳнатга, бошқа долзарб вазифаларга ва энг аввало, албатта, ҳужумкор жаҳон инқилоби ишига бутунлай бағишлаш имкониятига эга бўлар эдилар: коммунистлар бу мақсаддан ҳеч ҳам воз кечмоқчи эмас эдилар. Иксзурриётлар жаҳон тарихига нуқта қўйишади ва янгича йил ҳисоби-тақвими бошланажак...

«Иксзурриётлар узил-кесил нуқта қўйишади, — такаллуфсиз сўзлай берди менинг

суҳбатдошим, бошлиғим, — бу нуқта аллақачондан бери зарур эди. Барча шовқин-суронлар, бутун дунёда тинчлик учун кураш ва бошқа сохта гўзал иборалар — ҳиссиётни кўзлаб айтилган сафсаталардир. Модомики ҳал қилувчи сўз атом зарбасида экан, бу ишни худди ана шу иксзурриёт амалга оширади. У ниманиям йўқотарди, уни бирон киши билан боғлаб турган ҳеч нарса йўқ, унинг ҳеч кими йўқ, у ҳам ҳеч кимники эмас, унинг Ватани — пробиркада унга ҳаёт берган системадан бошқа нарса эмас. Кнопкани босиш керак бўлганда унинг қўли қалтирамайди ҳам. Ҳамма гап ким биринчи бўлишида, ким томонидан етиштирилган иксзурриёт биринчи бўлиб ядро зарбасини беришидадир».

* * *

Москва остоналаридаги ўрмонлар орасида жойлашган ва олдин касаба уюшмаларига қарашли бўлган чоғроқ санаторий орадан кўп ўтмай бизга илмий-тадқиқот базаси қилиб берилди. Кабинетлар, палаталар, қоровулхоналар ва бошқа хоналарни таъмирлаб жиҳозлашга ярим йилча вақт кетди.

Мен унчалик шошиб-пишмадим. Лекин барибир ишга киришиш вақти келди. Бошидан айтиб қўймоқчиманки, бу ишга хотиржам бўлиб киришмадим ва эҳтимол шунинг учун инкубаликка номзодларнинг шахсиятлари билан уларнинг ҳужжатларидагидан бошқа маълумотларга мутлақо қизиқмадим. Улар билан расмий муомала қилар, рўйхуш бермай, қисқа-қисқа сўзлашардим. Уларни клиникага ёпиқ машинада битта-биттадан

белгиланган соатда оддий кийимда олиб келишар, улар эса мен учун бор-йўғи иксэмбрионнинг бўлажак инплантация объектлари эди. Мен уларга исми шарифини тилга олмасдан «жувон» деб мурожаат қилар эдим: «Салом, жувон. Аҳволингиз қалай, жувон? Қани, мен сизни кўриб қўйишим керак, қимирламанг». Фақат шу. Шунингдек, менга ҳам фақат «профессор» дебгина мурожаат қилиш мумкин эди. Ҳеч қанақа ортиқча гап бўлмаслиги шарт эди, барча инкубалар ижарага олинган муваққат оналар сифатидагина муҳим эди. Мен уларнинг биронтасини юзидан танимас, чунки иш учун бунинг кераги йўқ эди. Фақат биттасигина бундан мустасно эди... Лекин бу ҳақда кейинроқ... ўша ҳақда кейинроқ гапирилса бўларди...

Мана, сен қирғоққа келдинг, нарироқда эса бошқа Дарё...

Сен унга боғлиқ хотираларни орқага суриш, кечиктириш учун ўзингни қийнайсан, баҳона қидирасан. Хўш, оқибат нима бўлди? Ўзликдан қочишга уринишнинг бемаънилиги га, хомхаёллигига ҳар гал ишонч ҳосил қилмайсанми? Ўлиш мумкин, лекин ўзликдан қаёққа қочасан? Шу маънода одам ўлимга маҳкум бўлса ҳам умрибоқийдир.

Ё тавба, нега сен тушунтириш мушкул нарсаларни тушунтиришга уринасан, сўзга, кам деганда сен айтадиган сўзга бўйсунмайдиган нарсалар ҳақида ҳикоя қилиб бериш учун қалбингнинг қаърига қарайсан.

Ахир сен ўзингни ўта кучли шахс деб билар эдинг, дўппи тор келганда ўзингга ўзингнинг кучинг етмас экан, бу ғалати бир ҳолдир. Лекин бу сафар сен ўзлигингни енга олма

динг... Бошқа думли юлдузга келиб урилган учар юлдуз янглиғ нима билан тўқнашишингни билмасдинг. Ҳаммаси бир маромда бораётган эди-ку.

Бу воқеа кейинги йили баҳор пайтида бўлиб ўтди — маҳбуса-инкубаларнинг биринчи гуруҳига эмбрионлар имплантация қилинган ва бу гуруҳ тегишлича тиббий кузатишдан ўтказилмоқда эди.

Бу аёлни ўша кунни бошқалар каби «фельдшер» ҳамроҳлигида текшириш учун олиб келишди (биз инкубалар соқчисини эскичасига ана шундай атар эдик). Ассистент билан ҳамшира уни менинг ҳузуримга киритишгандан сўнг унинг дастлабки тиббий кўриги ҳақидаги маълумотларни апил-тапил кўздан кечирдим. Ҳамма нарсаси: умумий жисмоний кўрсаткичлари ҳам, гинекологияси ҳам жойида экан, мени фақат шу — мижознинг ҳомилани кўтариб юриш учун яроқлилиги қизиқтирар, қолган жиҳатлари махсус хизматларнинг иши бўлиб, бу ҳақда улар бош қотиришлари керак эди. Шу маънода иш яхши йўлга қўйилган, ҳеч қандай муаммо йўқ. Бундай бўлиши мумкин ҳам эмас эди. Чунки номзодларни турмалардаги малакали ходимлар танлаб олишган, маҳбусаларнинг кўзланган мақсадга лойиқлигини синчиклаб текширишган эди; ҳомилани бўйида олиб юришга рози бўлган маҳкумалар ҳаммасиданам жазо муддатини қисқартиришдек фавқулодда имкониятни пучга чиқарадиган бирон-бир воқеа рўй бериб қолмаслигидан кўнроқ манфаатдор эди: ҳомилани ой-кунига етказиб туғиб бериш билан бир неча йиллик ҳибсдан озод бўлиш мумкин эди. Бундай нар-

бу аввал биронтасининг тушига ҳам кирма-
ган. Маҳбусаларнинг бу ерга келганларида
қўрқинч ва умиддан титраб-қалтираб туриш-
ларини, ўзларининг даҳшатли йўлларида дуч
келган иноятдан маҳрум бўлиб қолмасликни
фалакдан илтижо қилишлари равшан эди.
Текширишнинг охирги босқичида сендан ин-
куба чиқмайди деб яроқсизлар қаторига қў-
шиб қўйишлари ҳеч гап эмас эди. Аёлларнинг
ҳаяжонга тушишлари табиий эди.

Кабинетга бошлаб келинган янги маҳбуса-
ни эшик олдидаги курсида қолдириб кетиш-
ди. Қисқа салом-аликдан сўнг мен ҳужжат-
ларни — маҳбусанинг шахсий номери ва
ҳибсхона индексини яна кўздан кечирдим,
фамилиясига яна бир бор қараб қўйдим-у,
ўша заҳотиёқ эсдан чиқардим, Лопатина
бўлса керак. Фамилиялар одатда эсда тур-
майди— ёки жуда мураккаб ё бўлмаса ўлги-
дай жўн. Бироқ жувоннинг исми менга жуда
ғалати эшитилди — Руна, буниси қанақа исм
бўлдийкин, бу исм қандайдир сирлидай туюл-
ди, ўзимдан-ўзим кулимсираб, бошимни кў-
тардим. Эсимда қолган биринчи нарса шу
бўлдики, жувон кўзойнак таққан эди. Демак,
инкубалар орасида кўзойнаклисиям пайдо
бўпти. Кўринишидан зиёлиға ўхшар эди, бу
аёлга зонада осон бўлмаса керак, деган фикр
хаёлимдан ўтди, ахир у ерларда болохона-
дор қилиб сўкишиш, ёқалашиш-муштлашиш,
сочларни юлиш ва бошқалар одатий ҳол.
Ўзи келишгангина, қамалмаедан олдин яна
ҳам чиройлироқ, эҳтимол гўзал бўлгандир.
Унинг кўз қарашлари ҳам маҳкумаларникига
ўхшамайди — айбдорлар сингари зўрма-зў-
раки кулиб ҳам қўймайди, нигоҳида илтифот-

дан дарак ҳам йўқ. Қўй кўзларидаги синчковликни кўзойнак яшириб тургандай. Қамоққа тушмасдан олдин ўзига қараб юргани, қошларини териб, киприкларини бўяб, ойна олдада ўзига зеб бергани шундоқ билиниб турарди... Буларнинг ҳаммаси шунчаки омади гаплар, аслида у жиддий жиноятга қўл урган, унинг ўн йилга ҳукм қилингани, маҳбуса бўлгани бежиз эмас, албатта... Энди бўлса қамоқ муддатини қисқартириш учун иксзурриёт туғиб беришга журъат қилган.

— Хўш, энди, жувон, — дедим мен, — текшириш анализларини тағин бир марта такрорлашга тўғри келади. Шундан сўнг яна нималар қилиш кераклиги аниқ бўлади.

У индамади.

— Шикоятлар борми?

— Сиз нимани назарда тутяпсиз? — деди у.

— Соғлиғингизни. Бошқа ҳеч нарсани эмас.

— Йўқ, ҳозирча йўқ.

— Тайёргарлик даври кўрсатмаларининг ҳамма-ҳаммасига қатъий амал қилиш керак. Нима қилиш лозимлигини сенга айтишади. Ҳамма нарса кўнгилдагидек чиқса, келгуси ҳафтанинг бошларида, сешанба ёки чоршанба куни имплантация қилишади. Демак, бир оз кутишга тўғри келади.

— Мен шошилмайман. Буларнинг ҳаммаси мен учун бир пул.

Унинг қўрс жавобидан ҳайратда қолдим. Мунақаси умуман учрамаган. Кўзойнаклик аёлга диққат билан нигоҳ ташлаб, столдан турдим-да, ёнига келдим. У ҳам ўрнидан турди. Шунда мен билан бундай келишмаган

муомала қилмаслик кераклигини айтиб қаттиқ огоҳлантирдим:

— Агар сен шошмаётган бўлсанг ва бунинг сенга бир пуллик аҳамияти бўлмаса, ҳуда-беҳуда ишларнинг нима кераги бор эди? Сен бу ерга қандай ният билан келдинг, сен қаерга ва нима учун бораётганингни билармидинг?

— Билардим. Билганда қандай.

— Шундайми? Жувон, мен сендан сўраяман. Сен бу ерга нима мақсадда келдинг?

— Нима мақсад билан? Сизни кўриш учун, профессор ва буларнинг ҳаммаси болаларнинг чўпчаклари эмас эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун.

— Бўр-йўғи шунинг учунми?

— Ишонинг — бор-йўғи шунинг учун. Сизни кўриш учун, бутун ҳақиқатни юзингизга айтиш учун.

— Ҳа, шунақами?! — беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди. Шундан сўнг мен лўнда қилиб узил-кесил гапирдим:

— Сен ёзма тарзда розилик берганмидинг?

— Ҳа.

— Сен тушунасанми-йўқми — бу қилиқ билан тилхатни бузган ҳисобланасан ва сенинг муддатинг яна чўзилади.

— Тушунаман.

— Шундай қилишинг шартми?

— Шарт. Бу сиз учун зарур.

— Мен учун? Нима, биз сен билан қандайдир муаммони ҳал қилаётирмизми?

— Ҳа. Одамлар табиат ва Худо айтган-

дай урчишадими ёки бу муаммо шайтони лаъиннинг васваси билан ҳал қилинадими?

Мен шиддат билан деворга келиб урилгандай жим қолдим. Шундан сўнг ғазабимни зўрға тийиб, дедим:

— Бунга ўзимнинг ҳам ақлим етади, хоним. Сен билан видолашишга тўғри келади. Афсус, сен муддатингни қисқартиролмайсан, аксинча янада чўзар экансан. Энди ўзингдан кўр.

— Мен айтадиган гапларимни айтиб олдим.

— Сен ҳаддингдан ошмаяпсанми? Меъёр деган нарсани биласанми ўзи?

— Мен маҳбусаман, Андрей Андреевич,— у кутилмаганда менга расмий оҳангда мурожат қилди ва ҳар куни бошқалардан юз марталаб эшитган бу сўзлар унинг оғзидан чиққани ғалати туюлди. — Мен маҳбусаман, вассалом, — такрорлади у. — Нимага буёққа келаётганимни билардим. Мақсадимга етдим. Буни ўз бурчим деб билардим. Бу бурчни қўлимдан келганича бажардим. Бу суҳбат, эҳтимол, сизда қандайдир ҳис уйғотар, ўйлаб кўришга мажбур қилар. Бошқа гапим йўқ.

— Сен менга ақл ўргатма! — ғазабнок жавоб бердим, инкубалар билан ишлашда рўй берган бу кўнгилсизликнинг қачондир юз бериши муқаррар эканини яхши тушуна туриб. — Сенинг ўрнингга ўнларча талабгорлар чиқади!

— Энг даҳшатлиси мана шу-да, — таъкидлади у. — Бунинг учун ҳам сиз айбдорсиз, бу ҳам сизнинг виждонингизга ҳавола. Бошдан-оёқ сизнинг виждонингизга.

— Виждон билан виждоннинг фарқи бор
— кесиб гапирдим мен.

— Бунақангисини биринчи бор эшитяпман.

— Фалсафий мунозарани вақти бемалол бўлганларга қолдирайлик. Сени бу ерга сафсата сотиш учун олиб келишмаган. Келган жойингга қараб туёғингни шиқиллатиб қол. Сен билан гаплашадиган гап қолмади.

Мен тугмачани босдим. Уни олиб кетиш учун келишди.

— Хайр, — деди у кетаётиб.

Индамадим.

Эшик ёпилди. Мен ёзув столимга қайтиб келдим. Бошқа ишлар, бошқа ташвишлар билан ўралашиб қолдим.

Лекин ўша кўнгилсиз ҳодиса ҳеч ҳам миямдан чиқмас эди. Уша «ҳақиқатпарвар»ни келган жойига, зонасига (Кострома атрофлари шекилли) жўнатиб юбориш ҳақида кўрсатма керак эди, у ўша ерда ўзини ким деб билса, билавермайдими. Лекин бу ишни кейинга қолдирдим. Ишлар, қўнғироқлар, суҳбатлар орасида ўша маҳбуса ёдимга тушаверар, буни унутишга ўзимни ҳеч ҳам мажбур қила олмас эдим, лекин ҳеч кимга, ҳамкасблардан биронтасига, ҳатто анча яқин бўлган ходимга ҳам менинг жаҳлимни чиқарган ва ҳамон дилимни ачитаётган воқеа ҳақида бир оғиз сўз очганим йўқ.

Жуда ғалати аҳволга тушиб қолдим, ўзимни-ўзим танимай қолдим. Мен нима учун унинг иши билан яхшироқ, батафсилроқ танишишга қарор қилдим. Бунақаси қаердан чиқди? У асли ким? Нима учун қамалган? Қайси модда билан айбланган? Мияси мун-

дайроқларни ушлаб ўтиришмаса керак. Бу бебош жувон ким ўзи? Уни қандай умидсизлик шамоли ҳайдаб келган, унинг миясида қандай фикрлар ва сўзлар жўш урмоқда? Эрк бериб қўйсанг борми, сени виждон азобига солиш, кўнглингга алағдалик уруғини сочиш учун, азоб-уқубатдан қон ютиб эмаклаб қолишинг учун ҳали кўп вайсаши мумкин эди.

Виждонлилик даъвосини қилганларнинг қатъий нуқтаи назаридан бошқа ҳеч вақоси бўлмаслиги мумкин ва уларнинг ҳужумкорлиги шундан. Бироқ виждон, энг аввало, ички мустақилликни талаб қилади, акс ҳолда уни эки-туски нарсалар каби бозорда сотиш ва сотиб олиш мумкин бўларди. Сирасини айтганда дунёда виждон тушунчасидан кўра ҳам сийқаси чиққан нарса бўлмаса керак. Ўша маҳбуса бу ерга Американи қайтадан кашф этиш учун келганмиди? Жиноятчига, ҳукм қилинган хиёнаткорга виждон ҳақида гапиришни ким қўйипти?!

Шундай деб ўйлар эдим у барибир ўзимдн нафратланардим. Сен ўзингни оқламоқчисан, кимнинг олдида ва нима учун оқламоқчи бўласан?! Сен ожиз экансан. Бўлмаса нима учун ҳамон ўша жувонни ўйлаяпсан?

Мен унинг ҳужжатларини яна бир бор варақладим. Лопатина Руна Федуловна, советларга қарши материалларни сақлагани ва тарқатгани учун 158-моддага биноан ҳукм қилинган. А-ҳа, мана энди тушунарли, қандай парранда эканлиги парвозидан маълум эди-ку? Албатта, албатта, бундайлар ҳеч қачон тиниб-тинчимайди, тўймайди, ўзининг ким эканини билдириб қўйиш учун улар ҳар

доим норозилик билдиришлари керак ва бу гал қаерга бош суқишни топганга ўхшайди... Эри йўқ, ажрашган. Бундай палид аёл билан ким ҳам яшарди. Ажабланишга ўрин йўқ экан.

Кейин бошқа ишлар билан чалғиб кетдим ва фақат хизмат ҳужжатлари учун мўлжалланган пўлат сандиқларда сақланиши керак бўлган қоғозларни уйга олиб кетмаслик учун ишдан кейин қолдим. Руна Лопатинага оид барча қоғозларни бошдан-оёқ ўқиб чиқдим. Умуман олганда қандайдир бошқача, ҳаётга ўз нуқтаи назари билан қарайдиган жувон экан, бундай шахслар, одатда кескин чоратадбирлар тарафдорлари бўлган гуруҳларда, маънавий, сиёсий доираларда, ҳукуматга қарши мухолифатчилар орасида ҳамма замонларда бўлиб келган. Бундайлар орасида ҳар хил одамлар бўлиши мумкин. Ўзларини халоскорлар деб биладиган ва ғоя йўлида ўз мухлисларининг барчасини қурбон қилишга тайёр турадиганлари ҳам бўлади. Лекин Рунанинг бунга нима алоқаси бор? Барча маълумотларга қараганда, у сўққабош идеалист. Янаям ким билади дейсиз. Уни бир марта кўриб, ундан бор-йўғи бир неча сўз эшитибгина қандай хулоса чиқаришим мумкин? Ҳа, албатта, у оддий одам эмас, айниқса, унинг қисмати қийин кечган, ўқитувчилик қилган, кейин киноҳужжатчилик билан шуғулланган — совет мактаби ҳақида ҳужжатли кино-сценарийлар ёзган, бизда эса мактаб муаммолари ижтимоий жиҳатдан ҳар доим кескин бўлиб келган.

Бирдан қимматли Вава, Валерия Валентиновна эсимга тушиб қолди. Кошки у

Ўзининг даҳо шогирди эндиликда нима ишлар билан шуғулланаётганини билса! Лекин бу шунчаки гап эди. Рунага келганда шуни айтиш керакки, бу аёл, барча маълумотларга қараганда, ўзининг укаси Лопатин Игорь Федулович касрига қолган. Худди ўша киши профессионал киночи бўлган экан, машҳур Кинематография институтини битирган, эҳтимол, акасининг таъсири ва ёрдамида Руна мактаб ҳақида киносюжетлар билан шуғулланган. Кейинги материалларда қайд қилинишича, собиқ ўқитувчи Руна Лопатина Горький номидаги киностудия қошидаги ҳаваскорлар секциясида ишлаб, кино ҳаваскорлари орасида ғоявий жиҳатдан шубҳали фикрлар тарқалишига кўмаклашган, баъзи бир гувоҳлар бу жувон, Руна санъатда муайян бир ғаразли йўналиш учун, совет кишиларини ва уларнинг ҳаётини салбий томондан тасвирлайдиган ҳужжатли лавҳалар тайёрлаш учун курашган деб исботлаганлар. Булар қоралов муқаддимаси эди.

Иш юзасидан бош айбдор жувоннинг укаси Игорь Лопатин эди. У «штатдаги кинооператор бўла туриб, давлат аппаратлари ва воситаларидан жиной жазога лойиқ фаолият йўлида фойдаланган, совет воқелигини бузиб кўрсатадиган, совет ижтимоий ва давлат тузумини бадном қиладиган, бошдан-оёқ туқматдан иборат ҳужжатли ленталарни суратга олган ва шу йўл билан ғарб жамоатчилигини ёлғон маълумотлар билан чалғитмоқчи бўлган.» Яна шу нарса қайд қилинганки, «судланувчи мазкур жиной иш билан беғараз шуғулланиш уёқда турсин, аксинча совет давлатини бадном қиладиган киноматериал-

ларни Фарбга валюта ҳисобига сотиб юрган. Ҳудди ўша ерда, чет элларда материаллар кинозалларда ва телевидение каналлари орқали намойиш қилинаётганда бизнинг маҳсус хизмат ташкилотларимиз бу киноленталарнинг қаердан келганини аниқлаган.

Бундай ҳолларда қандай таниш қўшиқлар, қандай таниш қилиқлар дейишганидек, аслида шундай бўлганми-йўқми—ким билади дейсиз, ҳар қалай Руна ана шу гаплар билан айбланган. Руна укаси билан бевосита ҳамкорлик қилганликда айбланган — укаси опасига «рухсатсиз суратга олинган ленталарни берган, опаси бу ленталарни яқин дугонасиникида сақлаган». Бу ишлар текширувда аниқланган. Қимдир изига тушган. Игорь қамоққа олингач, Руна огоҳлантириш учун шошилиб дугонасиникига келса, бу ерда тегишли хизмат ходимлари уни кутиб туришган экан. Шундай қилиб, Руна жиноят устида ушланган. Шундан сўнг кутилмаган воқеа содир бўлади — процесс жараёнида Руна укасининг қисматини қандай қилиб бўлса ҳам енгиллаштириш учун бор кучи билан уришиб кўради. У совет кишиларининг ҳаёти ва турмуши саҳналарини кинога олиш мендан чиққан ғоя эди, нималарни ва қандай қилиб кинога олиш кераклиги тўғрисида укамга мен кўрсатма берган эдим, суратга олинган ленталарни хорижий мухбирларга валюта ҳисобига шахсан мен берган эдим, укам мендан чиққан ғояларни ижро этган холос деб, асосий айбни ўз гарданига олган эди.

Мана шундай гаплар. Бу ўринда яна бир тафсилотни айтиб ўтишга тўғри келади: судда Рунани америкалик журналист билан

ошиқ-маъшуқликда айблашади — журналист Америкасига қайтиб келгандан кейин мақола ёзган эмиш. «Бу мақолада ўйнаши ҳақида мақтовли фикр айтган, совет жамиятига эса, аксинча, ўта душманлик муносабатида бўлган» эмиш, бу эса қамоққа тушиб қолган жиноятчи жувон учун ўч олиш усули эмиш. Руна бўлса америкалик журналист ўйнаши бўлганини тан олмаган, меҳмонга рус тилини ўргатиб юрганман холос деб кўрсатма берган... Хуллас, калаванинг учини тополмайсан. Уларнинг нима ишлар қилганини ким билади дейсиз, нима бўлганда ҳам, буларнинг ҳаммаси Рунанинг бошига битган бало бўлди...

Ўша кун ишдан кеч кетдим. Бошқа юмушларим ҳам бор эди, шу билан бирга Руна Лопатинанинг ўтмиши билан яхшироқ танишишга бўлган иштиёқ ҳам мени анча ушлаб қолди.

Одатдагидай дарвоза олдида соқчига ишора қилиб қўйиб, хиёбон бўйлаб Успенский кўчасига кирганимда ғира-шира бўлиб қолган эди. Москвага ошиқаётган машиналар оқимиغا қўшилдим.

Бу ерларда ўрмонлар ва тепаликлар оппоқ қорга бурканган қиш пайтида ҳам тушдагидай кўркам, яшиллик олами гулга безанган ёз фаслида ҳам тенгсиз гўзал, ана шу пайтда ўрмондан ўтгандан сўнг бирдан Москва дарёсининг нурафшон муюлиши бир неча лаҳза кишини мафтун қилиб қўяди. Бу сув, осмон, ўрмон мўъжизасидир, мен ҳар доим шу ерга келганда ойна орқали боқиб, олға қараб учиб борар эканман, ортда қолган манзарани мумкин қадар кўпроқ хотирада сақлашга одатланганман.

Бу тафсилотларга тўхталиб ўтиришим бежиз эмас. Бу ерлардан ҳар икки томонга қараб неча марталаб машинада гизиллаб ўтганман, лекин ҳаётимнинг ана шу йўл ёқасидаги гўшалар билан чамбарчас боғланиб кетиши етти ухлаб тушимга кирмаган. Вақти келиб бу ерлардан ўтиш менинг учун ўлим билан баравар бўлиб қолиб, айланма йўлдан юра бошладим.

Бу гал Москвага яқинлашар эканман, ўша инкубаликка номзод қайсар жувон Руна Лопатинани кейинги куни яна клиникага келтиришни тайинладим. Ҳа, шундай кўрсатма бердим. Нега бундай қилдим? Унга нима дейман? У инкубаликка розилик берганда буткул бошқа мақсадни кўзлаганлиги аниқ эмасмиди. Эҳтимол, ўша Руна савдойидир, унда сохта одиллик, ўта виждонлилик каби бошқа бир дунёга хос хислатлар васваса қилаётган бўлса-чи? У билан пачакилашиб ўтиришим шартми?! Уни ўзоқ-ўзоқларга ҳайдаб юбориш керак, зонада ҳаром ўлсин. Айблаш учун одамани топибди, ўзи ким бўпти у?! «Сен ўзинг-чи? Сен-чи?! — дедим ўзимга ўша зоҳотиёқ. — Ўзингга нишон, мўлжални роса топибсан! Жазога ҳукм қилинган, ҳақ-ҳуқуқдан маҳрум маҳбуса бўлса-ю, сен у билан олишиб юрибсан! Баракалла азамат, гап йўқ, зўрсан!»

Йўл муюлишида икки марта тормозни қаттиқ босиб юборибман, йўловчилар тум-тарақай қочиб қолишди—рулда ўтириб хаёл сурибман, шилқим фикрлар ҳамон таъқиб қиларди. Мен ўша Рунасини бор-йўғи бир марта кўрдим, унинг нимаси ром қилган эди мени? Бўлган воқеани хотирладим — столдан

турдим, унга яқинлашдим, у ҳам турди. Ма-
на, менинг ёнимда турибди — маҳкума, ша-
ҳар чеккасидаги клиникага профессорга кўр-
сатиш учун махсус кийимда олиб келишган,
эгнида худо билсин қаердадир тикилган кул-
ранг кофта, ҳалпиллаган кенг юбка, дағал
ботинка. Кийим-бош кўркига кўрк, ҳуснига
ҳусн қўшган пайтларда у гўзал бўлган ал-
батта. Мен унинг менга ҳаяжон билан, дадил
ва мардона боққан кўзларини эсладим. Кўзни
одатда қалб кўзгуси дейишади, лекин бу тўғ-
ри эмас, кўз дилнинг ўзи, унинг жонли ифо-
дасидир. Ўғил болаларникига ўхшаш елка су-
яклари туртиб чиққан, нимжон кафтлари беих-
тиёр жунжиккан нозик, ингичка қўлларини
қовуштириб турар эди. Қаддини ростлаб ғоз
қадам ташласа, тортинмасдан эмин-эркин
юрса, яйраб қаҳқаҳа отса, ола-була оломон
орасида кўчада ялло қилиб юрса ярашмас-
миди? Муртадлик учун ва умуман бу замон
учун яратилган эмас у. Унга ўтган асрнинг ли-
босларини кийинтириб қўйса борми?! Қўғир-
чоқдай гўзал бўларди-қоларди. Лекин бемаъни
гаплар қилди. Виждонни пеш қилиб фанни
тўхтатиб бўлармиди?! Ахир ҳаммавақт шундай
бўлиб келган, киши қаерга бормасин ўз виж-
донини пеш қилади, нима бўлмасин, нима
рўй бермасин — унга бу виждондан ёки виж-
дондан эмас деб жавоб бер. Ҳар бир киши
қўлтиғида ўзи билганидай виждонини кўта-
риб юради. Одам боласи борки, ўз виждони
билан мақтанади. Одам боласи борки, виж-
донни тилга олганда Худо номидан гапиради..
Лекин биргина виждон билан узоққа бориб
бўлмайди. Оллоҳга қарши, у ҳаммамизга ато
қилинган ва бизларни жиловлаб турадиган

виждонга қарши чиқйш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди, ҳар доим фақат Оллоҳ таолонинг кор-у амали бўлиб келган ишларни, айтайлик, одамнинг дунёга келиши жараёнини ўз қўлига олишга қодир одамлар ҳам кўп эмас. Худонинг ўлим устидан якка ҳукмронлиги етар, бу касбни ҳеч ким ундан тортиб ололмайди. Туғилиш масаласига келганда шуни айтиш керакки, мен бу ўринда у билан беллашаман ва менинг виждон билан хемирилик ишим йўқ... Буни Руна тушунармиди — у тушунмаса керак. Шу боисдан ҳам у виждон дея наъра тортиб, ўзини қаҳрамон қилиб кўрсатди. Ундан кўра ўзи ҳақида ўйласа бўлмасмиди, энди у қаерга кетди ва нималарга дучор бўлдийкин...

Ўша кечани мен академиклар учун мўлжалланган данғиллама ҳовлимда ўзимни қаёққа қўйишни билмай ўтказдим. Бу ҳовли Сталин ўзининг атом бомбалар ясайдиган командасига тортиқ қилган уйлардан бири эди. Деворлари ниҳоятда қалин, деразалари катта, шиплари жуда баланд уйлар. Хўш, қандай қилиб мен бу ерга келиб қолдим? Умуман мен бу ерга нимага келдим ва нима учун бу ерда яшайман? Ўша кечаси ташландиқ эканлигим яна эсимга тушди. Мен ортиқчаман, менинг ўзим иксзурриётман, мен инсоният орасида «қора туйнукман». Дунёда мендан ким бахт кўрди, ким? Қайси аёл мен билан учрашганида ҳаётдан мамнун бўлганини изҳор қилди? Орқа-олдига қарамасдан қочиб қолган Евгениями? У, ўша ажойиб актриса мен билан яшаб нима кўрди? Илтифотсизлик, эътиборсизлик, шафқатсизлик, ўз эрининг қўли билан қилинган абортларними?

Ҳаёт йулида чақмоқдай тўқнашиб ғойиб бўлган аёллар ҳам мен билан учрашувларини ногаҳоний бахт онлари деб эсламаган бўлсалар керак. Менинг бутун кўрган-кечирганларим бўм-бўш, ғамнок туюлди. . .

Бирдан хаёл оти мени яна ўша аёл, бугунги ўша маҳбуса Руна, руник даврлардан қолган исмли жувон сари элтди. Нега мен ўша аёл ҳақида ўйлаяпман? Шу соатда у нималарни бошидан кечиряпти экан? Қийналаётган бўлиши мумкин. Эҳтимол, ўзини қийноққа солаётган, миясида ғужғон ўйнаётган ёвуз фикрлардан холи бўлиш учун сочини тараб ёяётгандир. Қамалмасдан олдин у сочини бошқача тараб юрган бўлса керак, унинг сочлари қуюқ ва жингалак бўлган, зонадагидай елкасига сиқиб боғлаб юрмаган. Профессорнинг «кўзини очиб» қўяман деб, ўзини яна қийин аҳволга солди, ўзининг ҳаётини янада мушкуллаштирди. Наҳотки у ҳаммасини била туриб қилган бўлса? У бугунги учрашувимиз ҳақида нималарни ўйлаяптикин? Эҳтимол у қайси бир масалаларда ҳақдир, лекин биргина виждон билан, эзгу ниятлар билан дунёни тўлдириб бўлмайди-ку! Қуёш тагида тобора кўпроқ жой олиш учун орзуманд бўлган инсоннинг ваҳшиёна нафсини қондириб, ўзгартириб бўлмайди, агар одамларнинг иштахаси шундай бўлаверса борми, кўп ўтмасдан одамларга қуёш ҳам озлик қилади, лекин яна ҳам хавфлиси шуки, у, яъни инсон бошқа кишилар устидан тағин-да кўпроқ ва тағин-да кучлироқ ҳукмронлик қилиш касалига мубтало бўлади. Шунинг учун ҳам янги одамлар — иксзурриётлар керак. . . у аёл бўлса уларнинг йулига қарши чиқмоқчи, уларнинг

ҳаётга, ҳокимиятга, урушга кириб келишига монелик қилмоқчи бўлади. Буни тушуниш мумкин, лекин бу қудратни енгадиган ҳеч қандай куч йўқ...

* * *

Кейинчалик мен беҳуда бўлса ҳам тез-тез ўз-ўзимга савол берардим: нима учун ўша кечаси бутунлай ўзим билан ўзим бўлиб қолдим? Бошқа кунлари тинчлик бермайдиган биронта мажлис ҳам, йиғин ҳам, учрашув ҳам ва бошқа сиёсий воқеа ёки кундалик тўстўполон ҳам бўлмади...

Мен ўша кечаси қийналиб чиқдим ва ҳеч ҳам ўзимга кела олмадим. Мени ўша маҳбуса Руна довдиратиб қўйди ва гафлатда қолдирди — ахир теварагимиздаги биронта киши ишимизга шубҳаланган эмас ёки менга шундай туюлдимикин?...

Лекин у ўзини ҳам аямади, ўзини намоёиш-корона қурбон қилди! Шундай қилиб бўладими? Нима учун у мени миршаб ва прокурор ролида ноҳўя ҳаракатлар қилишимга мажбур этади? Наҳотки у менинг айбимни юзимга айтиш учунгина ўзини яна бир неча йил озодликдан маҳрум этишга журъат қилган бўлса?! Тўғри, уни ҳам тушунса бўлади, ўз мавқеини, кўнглидаги ҳақиқатни айтиб олишни мақсад қилиб қўйган экан, шундан бошқа йўл йўқ эди-да. У буни кўчада, мажлисда, айниқса, хорижий мухбирларга очиқчасига, ҳаммининг олдида ошкора айтиш имкониятига эга эмас эди. У зонага миҳлаб ташланган эди... Энди бўлса уни янги жазо хавфи кутмоқда. Яхшиямки, иккаламизнинг

орамизда нима гап ўтганини ҳеч ким билайди, яхшиямки, мен бу ҳақда бирон тирик жонга лом-мим деган эмасман, яхшиямки, уни такрор чақириш ҳақида кўрсатма берганман. Ҳа, эртага, кундуз соат иккида уни олиб келишади. Ҳали ҳамма нарса бой берилгани йўқ, ҳамма кўприклар кул қилиб куйдирилганича йўқ. Эҳтимол, уни яна судланишдан қутқариб қолиш мумкин бўлар.

Миямда ана шу фикр борган сари қатъийлашар, менда уни ҳимоя қилиш, жазодан қутқариб қолиш истаги тобора кучлироқ авж ола борди ва ўзимни бошқача ҳис эта бошладим, ўзимни ўзим кашф қилар эканман, ўзимни танимай қолдим. Менга нима бўлди ўзи? Жувонни тушуниш ва ҳимоя қилишга интилар эканман, аста-секин шундай фикрга келдимки, Руна Лопатина менга даъво қилиб ўзини қийноққа солар экан, бу худонинг хоҳиши эмасмикин, Раҳмони Раҳимнинг ҳимояси эмасмикин? ... Илгарилари мен Раҳмони Раҳим дегани нима, бу нималарда ва қандай намоеш бўлади — бу ҳақда ўйламаган ҳам эдим ва эндигина бирдан сеза бошладим: мен ўз кучига маҳлиё бўлиб, одам уруғининг кўйга солиб хунар кўрсатган бўлсам, бу аснода Худонинг кўкрагидан итариб қўйган бўлсам, маҳбуса Руна Акрам ул-акраминнинг элчиси, ифодачиси эмасмикин? Бу мендаги Эзгуликни синаб кўриш эмасмикин?

Ана шундай аччиқ ва ширин хаёллар оғушига фарқ бўлардим. Менда ўша жувонга, ўша маҳбусгага нисбатан кўзимни очишга, ўзимга шубҳа билан қарашга, ўзимнинг тақаббурлигимни ва димоғдорлигимни тушуниб етишимга мажбур қилгани учун миннатдор-

чилик ҳисси пайдо бўлди. Мен унинг олдида энди ўзимни бошқачароқ тутишим керак экан. Афсус, Рунага, уни вақтинча сақлаб турган хос изоляторга ўша заҳоти телефон қилиб бўлмас эди. Унга кўп нарсани гапириб берган, жавобига ундан кўп нарса эшитган бўлардим. Қани энди иложи бўлса-ю, машинамга ўтириб тун қороғусида ўша изолятор томон йўл олсам-да, уни топиб гаплашсам! Лекин бу ҳам амалга ошмайдиган орзу эди, холос. Қўлимдан келадигани эртанги учрашувни кутиш эди. Рунани кабинетимга олиб келиб, суҳбат учун ташлаб кетганларидан сўнг унга яқин келиб, қўл олиб кўришаман. «Мени афв этинг, Рунахоним, биз ўша суҳбатимизни давом эттирамиз. Мен сизнинг мулоҳазаларингизни жиддий эътибор билан эшитишга тайёрман, сизнинг ҳам худди шундай йўл тутишингизни илтимос қиламан. «Менинг ҳам важларимга қулоқ тутинг». — Жуда яхши!» — деб жавоб беради у ва самимий иқрор бўлади: — Мен бўлсам сизни ҳеч қачон кўрмайман деб ўйловдим, профессор. Эски ҳаммом, эски тос деганларидек, мен лаънати эрталабдан ўз жойимга, зонамга, ҳайдаб бориб қўйишади, мени янгидан суд қилишади ва яна ҳам узоқроққа, Сибиргами, Олтойгами олиб бориб ташлашади деб ўйлабман, бирдан денг, навбатчи назоратчи келиб қолиб, мени яна профессор Крильцов Андрей Андреевич чақиряпти, деб қолса бўладими. Мана, мен келдим...»

«Одил ҳакам Худойим! Қанақанги номаъкулчиликларни ёғдирасан менга? — пичирладим мен чорасизликдан. — Қанақанги бо-

лалик бу ўзи, мени тўхтат, менинг болалигим тутиб кетибди!»

Чиндан ҳам, буюклик билан бачканалик ораси атиги бир қадам экан: майли, мен бачкана бўла қолай, ҳамма нарса мен ўша кечаси ширин хаёлга ботганим каби бўла қолса жон дердим. Дилинг тубидаги бемаъниликка ишонишнинг ўзи ҳам бир бахт!

Дилимни бирданига яланғочлаб ташлаган ана шу барча жўшқинликлардан сўнг уфқдан кўтарилган қора булут каби менинг учун энг оғир шубҳа пайдо бўла бошлади — мен инкубалар қорнида иксзурриётлар етиштиришга маънавий ҳуқуққа эгамидим? Менинг ишларимни қайси юксак мақсадлар билан оқлаб бўлади? Иккиюзламачилик қилмайман, бундай шубҳалар дилим тубида ҳар доим мавж урар эди, лекин на мен, на менинг ҳамкасбларимдан биронтаси ҳеч қачон бу ҳақда ғинг деган эмасмиз. Фан ютуқлари бизнинг обрўимизни ўз кўз ўнгимиздагина эмас, балки жамият назарида ҳам юксакликка кўтарган эди. Бироқ, фан билан виждоннинг бир-бирига қанчалик мос келмаслигига, кўпгина ҳолларда фан билан жинойт бир-бири билан боғланиб кетганлигига мисоллар топиш учун XX асрда узоққа бориш шарт эмас.

Мана, менинг виждоним, турма маҳбусаси уйғотган виждоним тилга кирди. Бетайин ота-оналардан номаълум болаларни етиштиришнинг, уларни инкубалар ёрдамида дунёга келтиришнинг инсониятга қарши ҳаракат эканлигини тан олиш — Руна мени ана шунга ундади.

Уни менга нима олиб келди, ажал оstonасигача бизларни нима боғлаб қўйган экан,

уёғини тақдир билади... Ҳукми мен чиқармай...

Ўша кечаси ҳаммаси ўзгариб кетди. Мислсиз фидокорлиги, ақлга сиғмайдиган қилмишлари мени ром этган аёлдан кечирим сўрашга тайёр эдим. Мен инсон зотига қилган ёвуз-лигимдан воз кечиш йўлида ўша аёл олдида тиз чўкишга тайёр эдим. Борди-ю у менинг муҳаббатимни қабул қилса ва ўз навбатида менга муҳаббат изҳор қилса, мен унга уйланган бўлардим... Ҳа, ҳа, шундай!

Бунга қандай эришиш мумкинлигини тасаввур ҳам қила олмайман, ахир кўп йилларга ҳукм қилинган, у «майли» дейдиган бўлса, мен у билан ўрмонгами, тоққами, денгиз ортигами — қаерга бўлмасин, фақат бирга яшаш учун бош оққан томонга қочиб кетишга тайёр эдим... Ҳаётни янгидан бошлашга дарбадарликка ҳам розиман, бу билан мен машъум ўтмишимнинг гуноҳларини ювган бўлармидим...

Бу ҳақда бир марта хаёл сурдим-у, ўзимни тўхтата билмадим. Менинг хаёлларим чексиз-чегарасиз эди. Мен ўзимда тўнтариш, беаёв, поёнсиз тўнтариш ясадим. Хаёллар оғушида қолдим. Менинг янги ҳаётим эртдан, Рунани олиб келишган ва иккаламиз ҳоли қолган соатдан бошланиши керак. Менда қандай ўзгаришлар рўй берганини тушунтириб, руҳан енгил тортганимни ҳикоя қилиб беришга ва ўзимнинг ҳамма нарсага тайёр эканлигимга уни ишонтиришга ҳаракат қиламан. У фақат «хўп» деса бас, у мени севгим деб тан олса бўлди. У фақат менинг самимий эканимга ишонса, бизнинг бирга бўлишимизга амин бўлса кифоя.

Мен диванда нотинч ва зийрак уйқуга кеганимда тун ярмидан ошган эди. Тонг саҳарда момақалди роқ гумбирлади. Том устида гумбирлаган овоз эшитилди, дераза ортида жала қуйди. Табиат ҳодисаларига назар ташлар эканман, бу момақалди роқни худди ўзим гумбирлатаётгандай бўлдим, осмоннинг ярмисини эгаллаб чақмоқлар чаққанини, челақлаб қуяётган ёмғир қасирғасидан шох-шаббаларнинг ерга теккундай юкунганларини қушлар галасининг момақалди роқ қучоғида ҳуркиб безовталаниб бошпана илинжида уёқбуёққа ўзини отганини кўрдим...

Ўзим ҳам момақалди роқ қўйнида парвоз қилдим. Мен дарча орқали деразадан учиб чиқдим, томлар устида, кўчалар ва хиёбон устида қанот қокдим. Яшин ҳамда булутлар орасида тусмоллаб ва чамалаб парвоз қилардим — ахир ерда қаердадир турма бор, ўша жойда у, инкуба бўлишдан бош тортган жувон ҳам момақалди роқ овозини эшитди. «Руна, Руна! — деб қичқирдим мен. — Бу менман! Мен сени қидириб юрибман!» Момақалди роқ гумбирлаётган, мен осмони фалакдан бор овозим билан унга мурожаат қилаётган шу онларда у нималар ҳақида ўйлаянтийкин?..

Кейинги куни ўзимни тутишга, клиника-миздаги барча хизматчиларнинг ҳар доимгидай пухта ишлаши учун мен ўзимни ишлаётгандай қилиб кўрсатишга қанча куч сарф қилдим. Ҳамма нарса одатдагидай эди. Ходимлардан биронтаси ҳам менинг бошқа одам бўлиб қолганимни сезмади...

Мен ўз вақт-соатимни кутар эдим. Вақт

эса машаққат билан секин ұтаётгандай туюлар эди менга...

Мен ҳамманинг кўз ўнгида эдим, ҳар доимгидай ўз бурчларимни адо этар эдим. Лекин бу энди мен эмас эдим...

Вақт эса мен учун машаққат билан секин ұтаётгандай эди...

Тайин қилинган соат яқинлашмоқда. Руна ҳадемай келиб қолади. Мана, мана... Лекин ҳамон олиб келилмади...

Яна чорак соат ўтди. Лекин ҳануз йўқ. Мен қўнғироқ қилишни ва машинанинг қачон йўлга чиққанини аниқлашни буюрдим. Котиба телефонда гаплашибди, унга машина ўз вақтида жўнаб кетган дейишибди.

Мен хавотирга туша бошладим. Нима бўлдийикин? Тўсатдан йўлда аварияга учраган бўлса-я?

Соат учга яқинлашмоқда эди. Қачон келади? Мен ўзим қўнғироқ қила бошладим. Менга машинага бир нарса бўлган деб жавоб беришди. Шу пайтда котиба югуриб кириб келди. Ранги ўчиб кетган.

— Нима бўлди ўзи? — деб қичқираман.

— Мижозимиз вафот этибди! Биз кутаётган аёл. Ҳозиргина қўнғироқ қилишди.

— Авария бўптими?

— Йўқ, авария эмас. У қочган экан.

— Қочган экан? Кейин нима бўпти?

— Уни ўлдиришибди.

— Тушунмаяпман!

— Ҳозир бориб, ҳаммасини айтиб берамиз дейишяпти.

Ҳа, тунов куни мен берган йўлланмага кўра маҳбуса Р. Ф. Лопатинани тайин қилин-

ган вақтда клиникага етказиб келиш учун машинада олиб кетишган.

Шаҳардан чиққандан кейин Москва дарёси қирғоғи яқинидаги ўрмон орасидан ўтганда маҳбуса кўнглим айнияти, бошқа юришга мажолим қолмади деб зорланади, машинани тўхтатиб ундан тушишга имкон беришларини сўрайди, талаб қилади ва қайт қила бошлайди...

Тўхташга тўғри келади. Маҳбуса машинадан тушади, йўлдан бир неча қадам нарига боради-да, югуриб ўрмон ичига кириб кетади. Соқчи аёл унинг орқасидан қува бошлайди. Маҳбусага «тўхта» деб буйруқ беради. Лекин у тўхтамайди. Соқчи «отиб ташлайман» деб огоҳлантириб, осмонга қаратиб икки марта ўқ узади. Ҳар қандай қилиб бўлса ҳам тирик тутиб олиш учун қуваверади. Бирдан Москва дарёсининг муюлишида тик қирғоқ чиқиб қолади, маҳбуса чопган бўйича жарликдан ўзини сувга ташлайди. Соқчининг отишдан бошқа иложи қолмайди. Маҳбуса ҳалок бўлади. Жасадини сувдан тортиб олишади... Кейинчалик ўз-ўзимга: «У нима учун шундай қилди?» — деб минг марталаб савол бердим. Нега шундай қилди? Нима учун? Бу нима ўзи? Ноиложлик оқибатими? Қўрқоқликданми? Нафратланишданми? Душманликданми? Ёки бу норозиликнинг бир кўриниши эдими?

Бу саволларга ҳеч ким жавоб бера олмайди... Келди-ю кетди... У биз олиб борган экспериментларнинг биринчи қурбони бўлди.

То кеч киргунга қадар хонамдан ташқарига чиқмадим. Ичкаридан қулфлаб олиб ўтирдим. Менинг вужудимда нималар бўлаётганини ҳеч бир жон тасаввур ҳам қилолмас-

ди. У шундай даҳшат билан менинг режала-
римга ҳалақит бермаганда эди! Ҳайфки, у
ҳалок бўлди, афсуски, у абадийликка кетди,
кетганда ҳам менинг гапларимни эшитмай
кетди у чиндан ҳақ эди, фан ҳар қандай юк-
сакликка кўтарилмасин, унинг ютуқлари ўт-
кинчи, фан чексиз тараққий қилиши мумкин,
лекин фан тараққиёти виждон олдида ҳеч
нима эмас. Мангуликнинг мазмуни ва риво-
жини ўзида мужассамлаштирган руҳ олдида
ҳамма нарса ўтаверсин.

Хонамда ўтириб ҳўнграб йиғладим. Атиги
бир марта учратган аёлни эслаб зор-зор йиғ-
ладим... Усиз қолган умрим бахтсиз ўтиши-
ни кўз олдимга келтириб йиғладим...

Кечқурун йўлга чиқдим, бу даҳшатли ҳо-
диса бўлиб ўтган жойга, Москва дарёсининг
ўрмон ортидаги муюлишига яқинлашганимда
тўхтадим-да, орқага қайтдим. Бу ер у ҳалок
бўлган жой эди, у худди ана шу ўрмондан
қочиб ўтиб ўзини дарёга отган... Бошқа
йўлдан кетдим.

Дунёда бирон ўлчов бормидики, менинг
уйга келгандан кейин буткул ожизлигим,
иложсизлигимни ўлчаб беролса! Бу менга
юборилган жазо эмасмикин? Уйимда кечаси
билан овозим борича дод солиб, ҳўнграб йиғ-
лаб чиқдим. У энди йўқ. Менинг унга нима
демоқчи бўлганимни, нима учун тавба-тазар-
ру қилмоқчи бўлганимни у энди ҳеч қачон
билмайди. У умрининг то охирги онларигача
мени ўз илмий кашфиётларидан иксзурриёт-
лар яратиш йўлида фойдаланган разил одам
деб биларди... Виски ҳам ёрдам бермади,
шишани кўтариб ичсам ҳам бўлмади. Музыка

ёрдам берармикин деган хаёлга бордим, лекин бундай музыка йўқ эди...

Ана шундай музикани орадан йиллар ўтгандан сўнг эшитдим, бу наво, менинг дилимда умр бўйи мудраб ётган бўлса ажаб эрмас. Япон денгизида пароходда кетяпман. Кечки пайт эди. Юлдузли осмон тагида қотиб турган қорамтир ороллар сирли жисмлар янглиғ, Вақт билан Модданинг меваси ўлароқ денгиз тубидан боқиб тургандай. Ҳамма ёқда сокилик, салқинлик... Кўз илғамас тўлқинларнинг пичирлаши қулоққа чалинади. Бизлар Нагоя шаҳрига конференцияга келган бир неча совет олими эдик. Шерикларим билан таржимонлар майхонада қолишди. Мен бўлсам кимсасиз сирли оролларга тўйиб-тўйиб боқиш учун кема саҳнида уёқдан-буёққа одимлардим. Қирғоқдаги чироқлар элас-элас кўринарди. Биз ана шу чироқлар томон бораётган эдик. Пароходда тинимсиз гумбурлаган рок-музикадан киши сесканиб сакраб тушганини ўзи ҳам сезмай қоларди... Бирдан рок тиниб қолди. Дилкаш қўшиқ бошланди. Бу японча энка-лирика, севгилини қўмсаш, афсун ва англашилмовчилик, интизорлик ҳамда видолашув қўшиғи эди. Бирдан ўша жувон хаёлимга келди. У менинг ёнгинамда, эҳтимол, сал нарироқда, ҳу анави оролчада тургандай ва шу ашулани эшитаётгандай, менинг у ҳақда ўйлаётганимни сезиб тургандай.

Шундан сўнг мен ҳаммадан ва бутун борлиқдан узоқлашим кераклигини тушундим...

Қайта қуриш йилларида иксзурриётлар

етиштириш масаласига чек қўйилди. Горбачёв ҳузурида бўлдим. Ярим йилдан сўнг космосга, орбитал станцияга йўл олдим. Ана шу ерда космик монах Филофей бўлиб олдим. Четдан қараганда бу жиннисанғиликдай туюлиши мумкин. Лекин ҳеч ҳам унақа эмас.

Менинг ўтмишим менга тинчлик бермайди, тинмай таъқиб қилади. Туғилиб бўлган ва энди вояга етиб келаётган, ота-онаси номаълум иксзурриётлар энди нима бўлади деган ва ҳал қилиб бўлмайдиган савол томоққа тиқилиб қолган сўнгакдай ҳеч кимга тинчлик бермайди. Уларнинг кимлардан бўлганлиги сир сақланганидан буни ҳеч ким билмайди. Тўғрироғи, бир неча киши — менинг собиқ ҳамкасбларимгина билишади. Ана ўшалар мен ҳақимда: муртад, космосга қочиб қолди деб ўйлашлари мумкин. Лекин мени қийнаётган, мени ранжитаётган нарса уларнинг менга бўлган муносабати эмас. Менинг ўзимга лаънат ўқиётганимни, ўзимни разил мазохист деб, итвачча деб атаётганимни ҳеч ким билмайди! Мен Ерга тушсаму бизнинг лабораториямизда ўтказилган тажрибалар натижасида дунёга келган гўдакларнинг кўзларига бир боқсам!... Нега энди бу ҳақда ёзаяпман. Чунки биз қилган хатони тузатиб бўлмайди. Давлат мулки бўлиб туғилган одамлар нима бўлади охири? Улар эртасига ўзларининг ким эканликларини тушуниб олишади. Улар жамиятдан қандай қилиб ўч олишади? Вақт-соати келиб иксзурриётларда инсониятдан ўч олиш, тўнғиз қўпкур дунёсига ўт қўйишдек қатъий истак пайдо бўлмасмикин? Мен бу ерда, космосдаман, улар, иксзурриётлар эса ўша жойларда вояга етишяп-

ти — шунинг ўзи даҳшатли. Бошқача сўз топиб бўлмайди. Мен уларнинг келажаги учун масъулиятни ўз гарданимга олган эмасман, фақат уларнинг туғилиши билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилганман, холос деб айтишим мумкин эди. Лекин бу важ бўлоладими?! Улар айбдорларни, қилғиликни қилиб қўйиб, ҳамма нарсанинг пачаваси чиққандан сўнг қочиб қолганларни қаердан топишсин. Ҳатто ДХК ҳам хонавайрон бўлди. Эҳтимол, хонавайрон бўлмагандир... Ўлиб кетмайдими...»

Филофейнинг Тавба-тазарруси шу ерда узилиб қолган.

Тавба-тазаррунинг матни Энтони Юнгернинг қўлига қишнинг бошларида тегди. Бу Филофейдан келган охирги хабар эди.

У қиш чун эрта тонгда рулда ўтириб ёғадган оппоқ қор парчаларига боқар экан, «Фавқулодда воқеа, ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмаган ҳодиса», деб ўйлади ачиниб. У Филофей Тавба-тазаррусининг кечаси ўқилган матни таъсирида эди. Шуниси ғалатики, деб ўйлади у, ҳеч ким бундай вафот этган эмас. Ҳозир Филофейнинг, ўзини ўзи шу йўл билан ўлдирган ягона кишининг космик мурдаси сайёрамиздан нарида олам кезмоқда. Сукунатда даф бўлди-қолди. Ва у яна ўзи ҳақида хабар бараётир...

Бу қисматнинг сабоқ бўлиб қолишида қандай илоҳий мазмун бордир деб ўйлаш мумкин. Лекин бу сабоқ нақадар қимматга тушди!

Бироқ бундай йўлдан бориш ҳар доим жуда қимматга тушади. Бир замонлар абадийликка даҳлдор сабоқ бўлиб ўтган — Голгоф тепалигида Исо пайғамбарнинг чормихга

тортилиши инсониятга қимматга тушган. Ҳар нарсанинг баҳоси ўзгача. У ўз баҳосини космосда ҳисоб-китоб қилди.

Наҳотки, у космосда ҳам ўзини чақалоқлигида болалар уйининг эшиги томон олиб кетаётган онаси қор устида босган оёқ товушининг ғичирлашларини эшитаётган бўлса? Наҳотки у космосда ҳам ўзини охириги марта кўкрагига босиб кўтариб бораётган она юрагининг тепишларини эшитаётган бўлса?...

УСТОЗ АЙТМАТОВНИНГ БУЮК ҲАҚИҚАТИ

Қадим турк улуси ўзлигини таниб, миллат ўлароқ шакллана бошлаган дақиқаларданоқ унинг ўз устун шахслари, бутун ва фозил фарзандлари қавмнинг шаън-шавкати, шарафу-ифтихори ўлароқ унинг маънавий ва сиёсий бирлигини сақлаб, асраб-авайлаб келганлар.

Бу қавм ҳеч қачон ўзининг узоқ, машаққатли сурури ва шонли тарихида ҳеч бир халқнинг бурнини ноҳақ қонатмаган. Бу буюк ҳақиқат, адолат туйғуси илк бор, балким Рим империяси сенатидан олдин фаолият кўрсатган турк империялари қурултойларида, икки бор Чинни, Пекинни забт этган Уғузхон (Мато)нинг чин халқининг уни ўзларига император бўлишини сўраганида «Сиз дини, турмуш тарзи бўлак бир қавмсиз, қандай қилиб мен сизга ҳоқон бўламан? Элбошини ўзингиз сайлайсиз», деган эътиқодидан бошланади. Шеър тили билан айтганда:

Сен буюк бир миллат ўлдинг,
Армон, алам, бахтинг билан.
Э воҳ, жаҳонни титратиб,
Тахтсиз қолдинг тахтинг билан.

Бироқ тарихимизни ўзимиз яхши билмаганимиздек дунё ҳам турк халқлари ўтмишини, тарихини яхши билмайди ёки билишни истамайдилар. Жаҳонда энг кўп, қудратли ва буюк салтанатлар яратган турк халқлари ҳамон кимларнидир чўчитади шекилли. Бироқ биз қай кўз билан қарамайлик, тарих тарихлигича, унда бурилиш ясаб, инсониятни ҳақиқат нури сари етаклаган шахслар буюклигича қолаверади. Руҳий носоғломлик натижасида тарих саҳнасига кириб қолган шахсларни ҳам ундан чиқариб ташлаб бўлмайди. Турли тоифадаги шахслар, муносабатлар ва ёндашувлар билан тарих тўқисдир.

Турк маданияти ва маънавиятининг устунлари ҳақид мушоҳада этар эканмиз, миллатимиз қадрияти пойдеворини яратган Ўрхун Энасой ёзуви, Алп Эр Тўнга достони, Алпомиш, яъни Алп Манас ва «Девони луғотит турк»ни яратган буюк боболаримизнинг пок руҳлари олдида бошимиз ерга етгунга қадар таъзимдамиз. Юсуф Хос Хожиб, Маҳмуд Қошғарий, Аҳмад Яссавий, Амир Темур, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби улуғ аждодларимиз тиклаган эътиқод саройи эндиликда дунёнинг ҳар бурчагидан кўриниб, яққол кўзга ташланиб турибди.

Юқорида номлари қайд этилган буюк зотлар бу дунёда турк дея аталмиш қадимий ва улуғ халқ борлигини, у ҳам жаҳон тараққиётига ўзининг муносиб улушини қўша олишини таъкидлаган ва исботлаб берган, миллатимизнинг мумтоз фарзандларидир. Бу инсонлар турк халқи яралганидан бери динли, иймонли халқ эканлигини, дунёнинг катта ҳақиқатларини ақл-идрок билан ҳал этмоққа қодир эканликларини намойиш этдилар. (Хоқон Мангухоннинг сўзларини эсланг: «Биз фақат биргина Тангрининг борлигига, унинг соясида яшаётганимизга ва Унинг амри билан ўлажагимизга инонамиз». Бу эътиқодга боболаримиз ислом дини яралмасидан бир ярим эра бурун амал қилганлар ва қадим турк дини ислом даврида янги бир шакл касб этган.) Бу табаррук зотлар тимсолида биз турк эканлигимизни танидик, англаб етдик, иймон келтирдик. Боиси Ватану миллати аниқ, мукаммал кишининг дину иймони бутун бўлади.

Бу буюк салафлар қаторига Беруний, Хоразмий, ва ибн Сино каби жаҳон фани юлдузлари қўшилди-ким, у инсон ақл-заковати чек-чегарасиз эканлигини, Ҳаққа ҳам, дунёнинг тубига ҳам фақат илм билан етмоқ мумкинлигини яна бир бор кўрсатди.

Ота-боболаримиз дунёни фақат маълум бир фалсафа ёки ғоя билан ўрганишга киришмадилар. Дарвоқе, дунёвий фикрлайдиган халқ ҳеч қачон ўз фалсафаси билан яшаб, турмуш тарзи билан чегараланиб қолмайди. Ўз ҳаётини ўзга халқлар ҳаёти билан бойитгани баробарида бошқаларга ҳам кўп нарсалар беради. Яна бир улуғ бобомиз Акбаршоҳ Аграда қурдирган, католику, христиан, будда ва мусулмон динидаги одам бирдек сиғинадиган ибодат уйи ҳам турк халқларининг нақадар байналмилал ва бағри кенг қавм эканлигидан далолат беради.

Йигирманчи аср турк миллатига ато этган улуғ фарзандлар орасида икки зотни алоҳида қайд этмоқ жоиздир. Мустафо Камол Отатурк, турклигидан уяла бошлаган, миллат сифатида ғурури синаётган халқни тиклади, кўксини кўтарди, ўз номи билан аталишига эришди. (Фитратнинг сўзини эсланг: «Турк миллати дини бузилиб, миллати емирилган халқдир».) Отаси қир ўғузларининг қир менен жуз, эндиликда қирғиз турклари дея аталувчи қавмларидан, онаси тотор туркларидан бўлмиш тувганимиз, бовуримиз, жигаримиз Чингиз Айтматов Туркистон халқларининг юз ўттиз йил мобайнидаги руҳий, маънавий ва миллий қуллик психологиясини синдирди. Халқнинг бору-йўқлиги унинг мавжудлиги билан эмас, ақл-идрок асосидаги аниқ мақсади билан белгиланишини, ўлчанишини, амалда исботлаб берди.

Айтматов ҳали отаси (Оллоҳ раҳмат айлаган бўлсин) Турақул Айтматов Сталин ўқиға ноҳақ учиб, ер билан битта бўлиб кетган дақиқадан бошлаб дунёга дунёвий кўз билан қаради. Дунё ҳам улуғ турк фарзандига ўнг кўз билан боқди, уни қабул этди. Алптегин, Бўмин ҳоқон, Истами ҳоқону, Алп эр Тўнга (Афросиёб) лар босиб ўтган қадим Турон ерида Оллоҳ истеъдод ато этган ватандошимиз, миллатдошимиз Чингиз оға Айтматов ўзининг ҳақиқий санъаткорона сўзи билан дунёдаги эзгуликка талпинувчи қалбларни забт этди. Ҳақиқий санъат ва ҳақиқий меҳр-муҳаббат энг юксак умуминсоний туйғу эканлигини, бу эътиқодсиз инсоният ҳалокатга маҳкум эканлигини авлиёларча исботлаб, бот-бот кўрсатиб берди ва чексиз улуғ савобли ишдан бир дақиқа бўлса-да тингани йўқ.

Робиндранат Тагорнинг отаси ўғлининг хонасига «Ҳеч қандай худога эгилма, ҳеч қандай динни таҳқирлама» деган сўзни ёзиб қўйган экан. Дарвоқе дунёвий фикрлайдиган буюк шахслар барча фалсафаларни ҳар қандай илғор бўлмасин кўр-кўрона, тўғридан-тўғри қабул қилавермайдилар. Уларни ўрганиб, мушоҳада этиб, ақл элагидан ўтказиб, ўз ҳақиқатларини яратадилар. Ҳақни дунёвий мушоҳада ва терапиз заковат орқали кашф этадилар.

Улими олдидан сафарга отланган авлиё Лев Толстой ҳам аслида Ҳақни, Оллоҳни излаб сўнгги сафарга отланган эди..:

Санъаткорнинг асари, айниқса, ёзувчининг китоби ҳақида турли фикрлар сўзламоқни яхши кўрамизу, энг муҳим нарса уни ўқимоқ, уқмоқ, ҳис этмоқ, туймоқ ва тушунмоқни барчамиз бирдек англаб етмаймиз. Дунёда сени тушунмаган одамни тушунса ва кечирса бўлар. Бироқ тушунишни истамаган одамни-чи? Агар инсоният қатламлари бир-бирини тушунишни истаб яшаганида, бир-бирининг олийжаноблигига олийжаноблик билан жавоб беришни истаб яшаганида эди... Балки дунё мутлақо бошқача бўлармиди?

Бугунги кунда Чингиз Айтматов ижоди энг аввало барча турк элларининг, сўнгра дунё халқларининг маънавий бойлигидир. Ва энг муҳими Айтматовдек дунёвий шахс бизнинг қалбимизга, юрагимизга сиғиши керак. Отатурк ёки Айтматов сиғмаган турк кишининг қалбига унинг ўз фарзанди ҳам сиғмайди.

Дунёнинг барча авлиёлари ва улуг кишилари каби Чингиз Айтматов ҳам буюк ҳақиқатни айта олиш шарафига азоб-уқубат, меҳнат-машаққат сўқмоқларидан ўтиб, чексиз илму-амал билан Ҳаққа етди. Ва дунёнинг қай бурчагидаги катта-кичик халқ бўлмасин унинг сўзини тинглади. Демак, ақл-заковат, ҳақиқий санъат барча дину-миллат, эътиқоду-фалсафалар учун бош мезондир.

Биз Айтматовнинг «Кунда»сига бошимизни қўйиб, қўлимизга қалам олганмиз. Ёзувимизда устозга ҳам-оҳанглик сезилган бўлса бундан фахрланганмиз. Сабабким йигирманчи асрнинг иккинчи ярми адабиётида Айтматов мактабидан сабоқ олмаган, унга таассуб қилмаган ёш ёзарлар кам топиларди.

Чингиз Айтматов Ватан, Миллат ва Дунё олдида янги сўз айтмоқда. Ҳар галгидек у ўткинчи, ярим ҳақиқат ёки ҳақиқатчани эмас, катта ҳақиқатни сўзламоқда. Бу гапни тингламоқ учун руҳий ва виждоний тайёргарлик керак.

Бу ҳақиқат нурлари қалбимизни ёритиб, бизни яна бир бор дунёни ўзгача кўз билан кўрмоққа, мушоҳада этмоққа чорламоқда.

*Нурали ҚОБУЛ.
30 сентябрь, 1995 йил.*

МУНДАРИЖА

Чингиз Айтматов. Иксзурриёт	5
Нурали Қобул. Устоз Айтматовнинг буюк ҳақиқати	82

Адабий-бадиий нашр

Чингиз АЙТМАТОВ

ИКСЗУРРИЁТ (ИКСРОД)

(«Кассандра тамғаси» романининг хотима қисми)

(тарж.) 1995.

Расом У. Солиҳов
Расмлар муҳаррири С. Муҳамедов
Техник муҳаррир Е. Толочко
Мусаҳҳиҳ Ш. Соатова

ИБ № 0599

Босмахонага 20.10.95 й. берилди. Босишга 20.11.95 й. рухсат этилди. 70×90^{1/32} форматда. Босмахона қоғози. Адабий гарниттура. Босмахона усулида босилди. Шартли босма л. 3,22. Шартли кр.-оттиски 3,52. Нашр л. 3,0. 179-буюртма. 10,0 нусхада. Баҳоси келишилган нархда.

Чўлпон нашриёти, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон республикаси Давлат Матбуот қўмитасининг Тошкент китоб-журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1-уй.

С (Қирғ)

А 38

Айтматов, Чингиз.

«Иксзурриёт: [«Қассандра тамғаси» романининг хотима қисми].—Т.: Чўлпон, 1995.—88 б.

Бу китобча асримизнинг буюк ёзувчиси Чингиз Айтматовнинг «Қассандра тамғаси» романининг асосий қисмидир. Уни ўқиб «Қатрада қуёш акс этади» деган гапнинг ҳақлигига ишонасиз.

С (Қирғ)

42

